

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET NIKŠIĆ
ODSJEK PEDAGOGIJA

SOCIJALNI RAZVOJ I ODNOSI U ADOLESCENCIJI
MASTER RAD

Mentorka: Prof. dr Biljana Maslovarić

Kandidatkinja: Dragana Nišavić

St. program: Pedagogija

Br. indeksa: 06/20

Nikšić, jun 2023.

Sažetak:

Razvoj u adolescenciji se odvija u socijalnom kontekstu, uz maksimalnu aktivnost pojedinca kroz stalne interakcije sa okolinom pri čemu se posebno daje na važnosti bliskoj prijateljskoj vezi. Socijalizacija ima nemjerljivi značaj u razvoju i formiranju ličnosti i počinje sa djelovanjem od samog rođenja ali u periodu adolescencije socijalno okruženje vrši indirektan i direktan uticaj na sve biološke, socijalne i psihološke promjene koje ovaj period nosi sa sobom. U skladu sa tim može se zaključiti da su termini razvoj, socijalizacija i adolescencija usko povezani i isprepleteni pojmovi. Cilj istraživanja je utvrditi koliko je značajan uticaj vršnjačkih odnosa na socijalni razvoj u adolescentnom dobu i koliko socijalni razvoj zavisi od pozitivnih i kvalitetnih odnosa u ovom periodu, U radu se definišu pojmovi: socijalizacija, adolescencija, socijalne kompetencije, identitet, rizici, prevencija. Objašnjeni su aspekti razvoja socijalnih odnosa i građenja istih, kao i faktori formiranja identiteta. Predstavljani su rizici ali i zaštitni činioci razvoja, razmotrene najdjelotvornije preventivne intervencije. Za uzorak istraživanja (N=100) odabrace se ispitanici iz populacije učenika srednjih škola na teritoriji opštine Kotor.

Ključne riječi: socijalizacija, adolescencija, socijalne kompetencije, identitet, rizici, prevencija

Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet Nikšić
Odsjek pedagogija

IZJAVA O AUTORSTVU

Dragana Nišavić

Na osnovu člana 22 Zakona o akademskom integritetu, ja, dolje potpisana

IZJAVLJUJEM

Pod punom krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod nazivom “*Socijalni razvoj i odnosi u adolescenciji*” rezultat sopstvenog istraživačkog rada, da nisam kršiila autorska prava i koristila intelektualnu svojinu drugih lica i da je navedeni rad moje originalno djelo.

Nikšić, 19.05.2023.

Potpis studentkinje:

Sadržaj:

UVOD	2
1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	3
1.1. Pojam socijalizacije i socijalnog razvoja	3
1.1.2. Norme i vrijednosti	4
1.1.3. Izvori socijalizacije	5
1.1.4. Agensi	8
2. Adolescencija	13
2.1. Procesni razvoj socijalnih odnosa u adolescenciji	14
2.2. Socijalne kompetencije u adolescenciji	19
2.3. Identitet kroz adolescentni period	22
3. Psihosocijalni aspekti zdravlja adolescenata	28
4. Rizici i zaštitni faktori adolescentnog perioda	32
5. Prevencija i podrška mladima	36
6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	39
6.1 Predmet istraživanja	39
6.2 Ciljevi i zadaci istraživanja	39
6.3 Hipoteze istraživanja	40
6.4 Operacionalizacija varijabli	40
6.5 Karakter i značaj istraživanja	40
6.6 Metode i instrumenti istraživanja	41
6.7 Uzorak istraživanja	41
6.8 Organizacija i tok istraživanja	42
6.9 Statistička obrada podataka	42
7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA	42
7.1 Deskriptivne vrijednosti za vršnjačko prihvatanje, socijalne kompetencije, samopoštovanje, socijalne brige i školski uspjeh	43
<i>Tabela 1. Prosječne vrijednosti za vršnjačko prihvatanje, socijalne kompetencije, samopoštovanje, socijalne brige i školski uspjeh</i>	43
7.2 Socio- demografska obilježja ispitanika	44
7.2.1 Razlike u odnosu na pol u vršnjačkom prihvatanju, socijalnim kompetencijama, samopoštovanju i socijalnim brigama (t-test)	44

7.2.2 Povezanost uzrasta i prosječnog školskog prosjeka sa vršnjačkim prihvatanjem, socijalnim kompetencijama, samopoštovanjem i socijalnim brigama	47
7.3 Rezultati prema postavljenim zadacima i hipotezama istraživanja	48
ZAKLJUČAK.....	51
LITERATURA.....	54
PRILOZI	63

UVOD

U ovom radu će se ispitivati uticaj vršnjačkih odnosa na socijalni razvoj i odnose u adolescenciji.

Socijalizacija se smatra putem sazrijevanja u kome jedinka kroz socijalne interakcije usvaja poželjne obrasce ponašanja i formira ličnost sa svojim osobenostima i specifičnostima. Socijalizacijski proces aktivan je od samog rođenja ali u periodu adolescencije je posebno kompleksan s obzirom na dinamičnost bioloških, socijalnih i psiholoških promjena koje ovaj period nosi sa sobom.

Adolescencija se smatra značajnim periodom u kome se individua razvija pod različitim uticajima, a optimalan socijalni razvoj je neophodan za dalje razvijanje i napredak mlade osobe na svim životnim poljima. Uprkos velikom broju istraživanja sprovedenom upravo u ovoj oblasti, aktuelnost i širina teme i dalje dozvoljava i iziskuje nova istraživanja uticaja koji se prelamaju u ovom periodu i koji se stalno uslošnjavaju zajedno sa brzim razvojem. Čini se da je danas teže nego ikada biti adolescent, biti mlada osoba koja treba da ukorači u svijet odraslih i susretne se sa bitnim životnim prekretnicama i odlukama. Vremena se mijenjaju, samim tim mijenjaju se mladi, kao i izazovi koji su pred njima u ovom složenom periodu.

Cilj ovog istraživanja jeste utvrditi koliko socijalni razvoj zavisi od dobrih, kvalitetnih odnosa u adolescentnom periodu, na koji način odnosi oblikuju ličnost i kako se to odražava na kasniji rast i razvoj individue.

U radu su obrađene teme okvirno vezane za samu temu istraživanja a tiču se samog definisanja termina socijalizacije, normi i vrijednosti, izvora kao i agenasa. Definisan pojam adolescencije i hronološki raspon, kriterijume karakterizacije “odraslosti” i varijacije u okviru istog. Takođe, razmotrena je kompleksnost formiranja identiteta i problematike u okviru istog, čemu se u ovom periodu pridaje važan značaj. Ukazano je na značaj psihosocijalnog zdravlja i na rizične i zaštitne činioce u razvoju adolescenta. Obrađena je tema značaja i poimanja prevencije, kako se ona može primijeniti i na koji način se može pružiti podrška mladima.

Metoda koja će se koristiti u radu jeste metoda teorijske analize, pri čemu ćemo kao osnovni metodološki postupak koristiti analizu sadržaja koja omogućava jasan uvid u naučno relevantne pretpostavke, informacije i činjenice, stvarajući kvalitetna polazišta za pouzdana procjenjivanja i zaključivanja. Takođe, koristiće se deskriptivna metoda kako bi se procijenilo trenutno stanje samog

cilja istraživanja. U okviru ove metode koristiće se anketni upitnik za učenike, kako bi se prikupili neophodni podaci o proučavanoj pojavi. Za uzorak istraživanja ($N=100$) odabraće se ispitanici iz populacije učenika srednjih škola na teritoriji opštine Kotor.

1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1.1. Pojam socijalizacije i socijalnog razvoja

Kada se dijete rodi, kao biološki nezrela jedinka, nije u stanju da hoda, razmišlja i ima svijest o svom postojanju. Moglo bi se reći da predstavlja u potpunosti slabo i bespomoćno biće upućeno na svijet odraslih, ostavljeno njima na odgovornost. Mada ipak, to nemoćno biće ima prirodnu predispoziciju za uspostavljanje socijalnog kontakta i komunikacije, razumjevanja i empatije sredinom koja ga okružuje. Da bi ta nemoćna individua razvila svoje socijalne predispozicije i postala odrasla i zrela jedinka, potreban je dug razvojni put koji iziskuje dug put učenja u društvu i pod uticajem društva. Put odrastanja i postajanja iz biološki nezrele jedinke u zrelu ličnost i punopravnog pripadnika zajednice, nazivamo socijalizacijom (Trebješanin, Lalović, 2011).

Socijalizacija nije jednoznačan pojam, stoga su brojni autori, filozofi i znalci, kroz različite smjene promjena pokušavali definisati šta to socijalizacija jeste. Američki filozof Talcott Parsons (1963; prema Matić, 2003) socijalizaciju definiše kao „proces koji uvodi normativne standarde društva u djelovanje pojedinca“ (str.53).

Hrvatski sociolog Renato Matić (2003) socijalizaciju posmatra kao usvajanje i međugeneracijski prenos društvenih vrijednosti i normi, te dodaje da socijalizacija kao takva održava homeostazu društvenog sistema, i na taj način pomaže svakom pojedincu da shvati svoju ulogu u društvu i ostvari društvene ciljeve. Životinje, koje su na niskom nivou evolucije, su sposobne odbraniti se vrlo brzo nakon rođenja, s malo ili čak s nimalo pomoći odraslih. Međutim, ljudska novorođenčad moraju naučiti primjerene načine ponašanja, zaviseći od pomoći i podrške od strane starijih generacija. Posmatrajući ovo gledište, socijalizacija je proces kojim bespomoćno dijete postupno postaje samosvjesna osoba sa znanjem, sposobna za život u kulturi u kojoj se rodilo.

Put kojim djeca i ostali članovi zajednice uče o načinu života u svom društvu zove se socijalizacija. Ona predstavlja glavni put prenošenja kulture tokom vremena i između generacija. Kulturom se smatraju naučeni obrasci a ne biološki naslijeđeni aspekti života. Socijalizacija nije kulturno programiranje u kome dijete pasivno upija uticaje i obrasce kojima je trenutno podložan, već je od

rođenja aktivno biće koje svojim željama i potrebama utiče na ponašanje osoba odgovornih za njihovu brigu. Ovaj proces iziskuje konstantno povezivanje različitih generacija. Rođenjem djeteta mijenja se i život roditelja, mijenjaju se životne uloge, pa se samim tim i oni mijenjaju i uče. Roditeljstvo trajno povezuje djecu i roditelje raznim aktivnostima i cjeloživotnom interakcijom (Giddens, 2007).

U socijalnoj psihologiji, pojam socijalizacije označava dugotrajan proces formiranja ljudske jedinke odnosno kada se biološki nezrela jedinka pod uticajem društvene sredine preobražava u odraslog i kompetentnog člana društvene zajednice. Tim procesom dijete postaje ravnopravan i dobro prihvaćen član društvene zajednice. Međutim, socijalizacijom se ne usvajaju samo osobine tipične za svoju kulturu, znanja i vještine za život u društvu već i individualne karakteristike, težnje, navike i lični identitet.

1.1.2. Norme i vrijednosti

Iako se iz svih ovih definicija pojam socijalizacije može shvatiti zaista široko i iz tog se razloga definiše na različite načine, ipak se može zaključiti da je suština usvajanje normi i vrijednosti koje su prihvaćene kao dio društveno prihvatljivog ponašanja koje pojedinac treba usvojiti, kako bi se adaptirao u društvenim krugovima. Matić, kao bitnu stavku socijalizacije navodi internalizaciju odnosno „proces usvajanja normi, standarda ponašanja, doživljavanja i njihovo prihvatanje kao vlastitih stavova“. Značaj internalizacije se ogleda u tome da pojedinac usvaja određene norme i vrijednosti i prihvata ih kao svoje a ne kao nešto nametnuto spolja (Matić, 2003, str.56). Dakle, procesom socijalizacije pojedinac usvaja norme i sistem vrijednosti društva kome pripada, ali u svemu tome vidi smisao i značaj i samim tim to prihvata kao nešto svojstveno sebi.

Uz sam pojam socijalizacije, stalno se prepliću pojmovi normi i vrijednosti. Giddens (2007) norme određuje „pravila ponašanja koja izražavaju ili utjelovljuju kulturne vrijednosti“ (str.2). Matić (2003) norme predstavlja kao nešto „što se treba dogoditi ako se želi ostvariti neki cilj“, čime se ukazuje da su norme put ka ostvarenju samog cilja (str.45). Osvrnuvši se na ovo, nepoštovanje normi se mogu shvatiti kao nepoštovanje pravila društvene igre (Matić, 2003). Usvajanjem normi, pojedinci razumiju i primjenjuju ono što je prihvatljivo da urade u određenim životnim situacijama. Procesom socijalizacije, pojedinac uči norme određenog društva kojem pripada.

Isto toliko važan pojam u okviru socijalizacije jesu vrijednosti. Vrijednosti se promovišu kao ideje na osnovu kojih se određuje šta je u nekom društvu poželjno i vrijedno, na takav način da usmjeravaju ljude na poželjan način interakcije među sobom. Može se reći da su to unutrašnji temeljni ciljevi koje pojedinac teži ostvariti. Vrijednosti, kao i norme predstavljaju izvjestan kompas koji pomaže pojedincu pri orijentaciji na životnom putu, motivišu i orijentišu ka ispravnim i višim ciljevima i nastojanjima (Giddens, 2007).

Navode se dva efekta procesa socijalizacije. Prvi podrazumijeva učenje života u zajednici, usvajanje onoga što je važno za zajednički život u određenoj društvenoj sredini. Drugi je širi i podrazumijeva razvoj jedinke od biološkog bića do ličnosti koja je slična sa ostalim članovima zajednice ali isto tako ima svojstvene karakteristike ličnosti koje je izdvajaju od sredine. Baveći se ovom temom, sociolozi i antropolozi stavljaju akcenat na osposobljavanje jedinke za život u društvu, dok se psiholozi više osvrću na ulogu socijalizacije na ličnost pojedinca (Trebješanin, Lalović, 2011).

Proces socijalizacije odvija se u vidu primarne i sekundarne socijalizacije. Primarna socijalizacija se događa u ranom i kasnom djetinjstvu i smatra se najintenzivnijem razdobljem kulturnog učenja. To je vrijeme kada djeca uče jezik i temelje prihvatljivog ponašanja koji su osnova za kasnije učenje. Sekundarna se odvija u kasnom djetinjstvu i traje do zrelosti. U ovoj fazi drugi oblici socijalizacije uzimaju dio odgovornosti od porodice. Škola, vršnjaci, organizacije, hobiji, mediji i radna mjesta za pojedinca predstavljaju glavne socijalizacijske sile. Društvene interakcije unutar ovih krugova podstiču kod pojedinca usvajanje vrijednosnih stavova, normi i uvjerenja koji oblikuju njihovu kulturu.

Razlikujemo više činilaca koji određuju tok, efekte i ciljeve procesa socijalizacije. Važno je razlikovati izvore i agense zato što oni ujedno igraju različitu ali i veoma bitnu ulogu u ovom složenom procesu (Trebješanin, Lalović, 2011).

1.1.3. Izvori socijalizacije

Faktori koji određuju sadržaj socijalizacije i čiji se sadržaj prenosi jesu izvori (Rot, 2007). Izvori socijalizacije su kultura i društvo i oni su ti koji određuju ciljeve, sadržaj i sredstva socijalizacije.

Propisuju norme, vjerovanja, vrijednosti i standarde koje će dijete usvajati tokom odrastanja. Kontinuitet u prenošenju kulture s generacije na generaciju obezbjeđuje socijalizacija kao njeno glavno sredstvo (Trebješanin, Lalović, 2011). Posebno važnu ulogu u djelovanju kulture kao izvora imaju društveni sistem i društvena struktura karakteristična za određenu zajednicu (Rot, 2007).

Kultura

Rođenjem, svaki čovjek postaje dio zajednice koja ima formiranu tradiciju, vrijednosne norme, običaje, kao i uobičajene načine rješavanja važnih društvenih pitanja, oformljene ustanove i institucije. Kultura predstavlja složen sistem, sveukupnost čovjekovih materijalnih i duhovnih tvorevina, koje se prenose sa generacije na generaciju. Čine je eksplicitna kultura koja obuhvata standardne obrasce ponašanja, običaje, obrede, način života i način oblačenja dok implicitnu čine moralne norme, vrijednosti, potrebe, ideali, pogled na svijet i vjerovanja. Za sami proces socijalizacije posebno je važna implicitna kultura, koju roditelji, nastavnici i drugi vaspitači prenose na ličnost djece (Trebješanin, Lalović, 2011).

Kulturu možemo pojmovno razlikovati od društva, ali među njima postoje jako bitne veze. Društvo je sistem uzajamnih odnosa koji povezuju pojedince. Oni mogu uključivati milion ljudi ali isto tako mogu biti sastavljena od znatno manjeg procenta populacije. Svima njima je zajedničko to što su im članovi međusobno povezani strukturiranim društvenim odnosima u okvirima iste kulture. Nema kulture bez društva kao ni društva bez kulture. Bez kulture, društvo ne bi bilo duhovno bogato, ne bi se koristili svojstvenim jezikom kojim bi izražavali mišljenje, ne bi imali samosvijest a sposobnost mišljenja i zaključivanja bila bi ograničena (Giddens, 2007).

Veoma je teško konkretno odgovoriti na pitanje šta sve obuhvata pojam kulture. Pokušaji da se nabroji šta sve obuhvata nailazi na veliki broj termina. Možemo reći da obuhvata: običaje, jezik, znanja, umjetnost, igre, vrijednosti, moral, ideologiju, zakone, institucije, navike, način života, način ponašanja, alat, oružje, tehnologija a činjenica je da lista ovime nije ni izdaleka iscrpljena.

Svakoj kulturi, u skladu sa njenim specifičnim kuturnim normama i vrijednostima kao i načinom života uopšteno, odgovora određeni tip ličnosti, koji je najbolje prilagođen takvoj kulturi. Određeni sklop ličnosti posledica je osobenog načina vaspitanja djece i ranog iskustva budućih odraslih članova kulture. Pripradnici iste kulture se najlakše prepoznaju po davanju sličnih odgovora na važna društvena pitanja. Govore sličnim ili istim jezikom, slave iste ili slične praznike, imaju slične obrede,

običaje, imaju specifičan stil oblačenja, slušaju karakterističnu muziku. Međutim, zbog međusobnih susreta, ekspanzije društvenih mreža sve više dolazi do kulturnog izjednačavanja pa izvornu kulturu nekog naroda možemo pronaći jedino u muzejima.

U savremenoj multietničkoj, heterogenoj kulturi koja je podložna konstantnim promjenama i prožimanjima globalizacije, uticaj na pojedica nije tako jednostavan i prost. U multikulturalnoj sredini socijalizuje se više tipova ličnosti a globalizacija omogućava pojedincu da na izvjesne načine bira kulturne uticaje. Odnos ličnosti i kulture je dosta složen i dvosmjern zato što ličnost nije samo pasivna tvorevina već i aktivni nosilac svih kulturnih uticaja, kao i njen tvorac. Koje uticaje će dijete poprimiti najviše zavisi od kulturne sredini u kojoj odrasta međutim niko ne postane puka kopija svoje kulture. Djeca, kao i svi pripadnici zajednice, su svakodnevno na različite načine izloženi plodovima drugih kultura. Ukoliko pojedinac ima mogućnost da bira i nema pritisak nametanja, može da objedini različite kulturne uticaje u sebi (Giddens, 2007).

Društvo

Društvo je velika, organizovana i stabilna ljudska zajednica koja ima uređen sistem društvenih odnosa, ideologiju i sistem vrijednosti. Ona u skladu sa svojom specifičnom strukturom u toku procesa socijalizacije, kroz vaspitne institucije obrazuje i stvara poželjni društveni karakter. Društveni karakter predstavlja sklop osobina zajedničkih članova tog društva, od bitnog značaja za njihovo održanje i skladno funkcionisanje. From smatra da društveni karakter nastaje unošenjem spoljašnjih zahtjeva društva i pretvaranjem u unutrašnje potrebe i osobine (Trebješanin, Lalović, 2011).

Društvo predstavlja jedan od najmoćnijih izvora socijalizacije koje djeluje preko svojih agenasa, roditelja, obrazovnih institucija, vjerskih objekata, književnosti i drugih vršilaca socijalizacije Iako na sve nas djeluje društveni kontekst u kom se nalazimo, niko nije njime apsolutno predodređen. Svi mi imamo aktivnu ulogu u stvaranju svoje vlastite specifičnosti. Oblast kojom se sociologija bavi jeste istraživanje veza između onoga što društvo čini od nas i šta mi radimo sami sa sobom u okviru nametnutih standarda i obrazaca ponašanja. Naše aktivnosti strukturiraju i oblikuju društveni svijet oko nas kao što društveni svijet oblikuje naše aktivnosti. Međusobno se uslovljavaju i određuju. Pojam društvene strukture je od izuzetnog značaja u sociologiji. On pokazuje da društveni konteksti u kojima živimo nisu sastojani od niza slučajnih događaja i djelovanja, oni su na različite načine sklopljeni i strukturirani u određeni uzorak. Društvena struktura nije poput fizičke građevine koja će da postoji

nezavisno od našeg djelovanja, štaviše ono je uvijek u konstantnom procesu strukturizacije (Trebješanin, Lalović, 2011).

1.1.4. Agensi

Socijalizacija kao socijalno učenje koje se ostvaruje interakcijom sa sredinom ukazuje na postojanje i djelovanje takozvanih agensa (Rot, 2007). Agensi su vršioci odnosno posrednici koji predstavljaju zastupnike kulture i društva i koji neposredno utiču na proces socijalizacije (Trebješanin, Lalović, 2011). Svaki član društva može biti prenosilac društvenih shvatanja o ponašanju čak i kada nema namjeru da djeluju na određene oblike ponašanja i da bilo koga socijalizuju. Međutim najčešće su to osobe koje svjesno i namjerno utiču na formiranje ponašanja djeteta i sa kojima je dijete u trajnoj i afektivnoj povezanosti (Rot, 2007). Za razliku od izvora, oni su samo prenosioci koji su i sami određeni i kontrolisani od strane izvora. Oni vrše prenos društvenih i normi i vrijednosti na dijete. Glavni agensi jesu: porodica, vršnjaci, vrtić, škola, religija, društvene organizacije i sredstva masovne komunikacije. Oni ne stvaraju sistem vrijednosti već ga samo prenose.

Porodica

Prema Rosiću (2005) porodica je „osnovna životna zajednica, vrelo i nositeljica života“ (str.8). Porodica je primarna zajednica i jedna od najznačajnijih vršilaca socijalizacije koja svojim dubokim, dalekosežnim i mnogostrukim uticajima postavlja temelje ličnosti. Pored reproduktivne i društvene uloge, ona ima važnu socijalizacijsku i vaspitnu ulogu (Trebješanin, Lalović, 2011). Često se naglašava da su uslovi porodičnog života, posebno u prvim godinama, odlučujući za formiranje ličnosti (Rot, 2007). Pod uticajem roditelja, dijete stiče bazične vrijednosti i uči osnovne obrasce ponašanja (Trebješanin, Lalović, 2011).

Smatra se da porodica, kao prvobitna zajednica za razvoj djeteta, priprema dijete za život u društvu tako što dijete stečena iskustva u porodici prenosi na život u zajednici. Uticaj porodice predstavlja ključni prediktor za buduće djetetovo ponašanje, pa se smatra da je od izuzetne važnosti da roditelji nauče djecu šta je društveno prihvatljivo kako isti ne bi imali probleme i neprijatnosti u različitim životnim okolnostima (Rosić, 2005).

Porodica predstavlja socijalnu instituciju čijem je uticaju Frojd posvećivao posebnu pažnju. Njegovu analizu strukture i dinamike uticaja porodice autori smatraju izuzetno značajnom u socijalnoj psihologiji. Frojd, kao i drugi psihoanalitičari nastojali su da dokažu da porodica nije samo institucija preko koje se ostvaruje socijalizacija nego i faktor od kojeg zavisi u kakvu će se ličnost djeteta razviti. Načini na koji se roditelji služe nagradom i kaznom nastojeći da postignu da djeteta usvoji određene obrasce, ne samo da određuju ponašanje djeteta, već i utiču na njegovu ličnost (Rot, 2007). Mnogi psihoanalitičari, među kojima su Frojd, Adler, Jung, kao i sociolozi, socijalni psiholozi, antropolozi su ukazivali na koje sve načine podizanje djece i odnos prema njima može uticati na razvoj pojedinih osobina ličnosti, kao i na ličnost u cjelini (Trebješanin, Lalović, 2011).

Prema mišljenju psihološkinje Mire Klarin (2006) socijalne vještine, emocionalna zrelost, samopouzdanje i povjerenje su osobine koje su svakom pojedincu od izuzetne koristi a sve se stiču tokom ranih interakcija sa roditeljima. Samim tim, porodica jeste primarno okruženje koje djetetu omogućava socijalne uslove za cjeloživotno prilagođavanje jer iskustva koja su utemeljena u porodičnim okolnostima predstavljaju obrazac po kojem se vode i u ostalim socijalnim okruženjem. Temelji koji se postave u porodici, zapravo traju cijeli život i upravo zbog toga se stalno naglašava neprevaziđena uloga i značaj zdrave porodice.

Iako se ne poriče značaj zadovoljavanja osnovnih fizioloških potreba, odlučujuću ulogu za razvoj buduće ličnosti djeteta jeste osjećanje sigurnosti, ljubavi i brige. Naglašava se da nisu toliko važni specifični postupci u odnosu prema djetetu, koliko opšti odnos i atmosfera koja vlada u porodici i koja se prvenstveno tiče djetetove bezbjednosti u porodici. Nedovoljna briga i nedostatak ljubavi u odnosu prema djetetu mogu biti uzroci razvijanja određenih društveno neprihvatljivih osobina kao što su: agresivnost, neprijateljski stav i zatvorenost prema okolini, pasivnost i povučenost. Postupak u istom ili način navikavanja na čistoću imaju uticaja na socijalizaciju ali prvenstveno ako kroz taj proces dolazi do izražaja roditeljska ljubav i briga ili loš stav i zanemarivanje. Atmosfera u porodici je važnija nego pojedini postupci u procesu socijalizacije od strane roditelja ka djeci. Međusobno povjerenje, ljubav i drugarski odnosi između roditelja i djece mogu biti pozitivni za podsticanje nezavisnosti, sigurnosti, dobroj socijalnoj uravnoteženosti nego što nije slučaj kada su u pitanju porodice u kojima često dolazi do sukoba i razmirica (Klarin, 2006). Keresteš (2002) ističe da iako su dijadni odnosi od nemjerljivog značaja, u današnje vrijeme sve je vidljiviji značaj funkcionisanja cijele porodice. Kada se govori o primarnoj socijalizaciji, nije dovoljno govoriti samo o majki i ocu već i ostalim

članovima kao što su braća, sestre, bake, djedovi i svi koji su povezani sa djetetom, te na taj način utiču na socijalizaciju.

Roditeljstvo se odnosi na cijeli niz procesa zadataka, uloga, rasta, komunikacije, povezivanja, granica i međuljudskih odnosa koje roditelji grade sa svojom djecom (Klarin, 2006). Klarin (2006) smatra da je roditeljstvo „najizazovniji i najkompleksniji zadatak odraslog čovjeka“ (str. 24). Kompleksni značaj uloge roditelja se ogleda u njihovom djelovanju na razvoj i buduće ponašanje djeteta. Značajnu ulogu u vaspitanju i usmjeravanju djece imaju roditeljski vaspitni stilovi (Klarin, 2006).

Vaspitni stil roditeljstva se odražava na se na to kako će dijete prihvatiti uticaj istih i kako će se u skladu sa tim socijalizovati (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Postoje različite klasifikacije roditeljskih stilova ali se u literaturi najčešće navodi tipologija koju je 1967. godine postavila Diana Baumrind, a koju su nadopunili Maccoby i Martin 1983. godine (Čudina-Obradović i Obradović, 2006, str.268). Postoje dvije temeljne razlike na kojima se zasnivaju a to su kontrola odnosno nadzor ili toplina odnosno pružena ljubav, pri čemu se kontrola odnosi na roditeljsku želju da odlučuju o djetetovom životu bez ikakvih kompromisa, dok se toplina odnosi na pružanje podrške, saosjećanje, empatije i prihvatanja svog djeteta (Klarin, 2006). Klasifikacija se odnosi na četiri podjele a to su :

- autoritativni(demokratski, dosljedan)
- permisivni(popustljiv)
- autoritarni(autokratski, kruti)
- zanemarujući (indiferentni, zapuštajući, nezainteresovani)

Dok se kod autoritativnog izražava visok nivo ljubavi i topline, kod permisivnog se primjećuje nizak stepen izražavanja i jednog i drugog. Autoritarni stil odlikuje visoka kontrola i nizak stepen emocionalne topline, dok se kod indiferentnog ističe ravnodušnost, emocionalna hladnoća i nizak stepen kontrole. Roditelji koji su autoritativni pokazuju ljubav svom djetetu, daju podršku, pokušavaju da ga razumiju ali jasno postavljaju granice dozvoljenog koje se moraju poštovati. Dijete čiji roditelji praktikuju ovaj stil imaju povjerenje u iste, oslanjaju se na njih, povjeravaju se, takav autoritet je temelj izgrađen na osnovu međusobnog poštovanja i razumijevanja (Rosić, 2005). Ovaj stil pozitivno utiče na dječji razvoj, pomaže im da formiraju realnu sliku o sebi, imaju sposobnosti regulacije emocija, pokazuju pozitivne oblike ponašanja. Smatra se najboljim stilom vođenja roditeljstva jer podspješuje zdrav odnos koji se temelji na poštovanju i razumjevanju kao i podršci ali isto tako su

postavljene jasne granice pri kojima je istaknuto koje je ponašanje prihvatljivo, te ta djeca najčešće nemaju probleme u kasnijim interakcijama (Klarin, 2006).

Autoritarni roditelji kontrolišu dječje ponašanje i postupke pri čemu izostavljaju ljubav i podršku, te se ovaj stil smatra najnepovoljnijim stilom za dječji razvoj i pripremu za kasnije odnose. Djeca vaspitana ovim stilom pokazuju potištenost jer se osjećaju neprihvaćeno, smatraju da nisu dovoljno dobri i često se osjećaju nevoljeno. U ovom stilu se kontrola i slijepa poslušnost propagiraju kao vaspitni ciljevi a pravila se nameću bez prethodnog objašnjenja (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Permisivni roditeljski stil nedovoljno utiče na dječji razvoj jer pretjerana popustljivost dovodi do nepoznavanja normi i vrijednosti kojima se djeca trebaju voditi. Ovaj nivo slobode ne utiče dobro na socijalizacijski proces jer se djeca često izgube u nepostavljenim granicama što često dovodi do impulsivnosti i agresivnosti (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Djeca vaspitana ovim stilom često pokazuju znakove nezrelosti, impulsivnosti, osjećaja odbačenosti i depresivnosti što im onemogućava uklopanje u društvo.

Zanemarujući roditelji se odlikuju kao nezinteresovani, ne pokazuju ljubav prema djetetu ali nemaju ni adekvatan nivo kontrole. Ne iskazuju interesovanje za djetetove želje i potrebe, ne raduju se dječjim postignućima te djeca često pribjegavaju lošim obrascima ponašanja kao što su nemogućnost kontrolisanja svojih emocija, osjećaj nezadovoljstva, često su neposlušni i nemaju obzira prema drugim postavljenim autoritetima, što vodi ka antisocijalnom ponašanju (Klarin, 2006).

Mada se odrastanjem uticaj primarne porodice smanjuje, ona i dalje ostaje od izuzetne emocionalne važnosti i povezanosti za pojedinca jer kako Rosić (2005) je porodica „tijekom čitavog života osnovna društvena grupa u kojoj dijete s obzirom na faze razvoja živi i funkcioniра“ (str.9).

Škola

Škola je specijalizovana vaspitno- obrazovna ustanova koja predstavlja jednu od najvažnijih vršioaca planske socijalizacije ličnosti. Ona je efikasan i pouzdan prenosilac kulturnih normi i vrijednosti društva. Predstavlja organizovano, plansko, smišljeno, dugotrajno vršenje uticaja na intelektualni, moralni, socijalni razvoj učenika. Zadatak ove ustanove jeste da navede učenike da usvoje brojne kulturne i društvene premise, norme, pravila, da prihvati propisane a da odbaci nepoželjne vidove ponašanja. Nastavni plan i program se sastoji od osnovnih društvenih uvjerenja, vrijednosti i stavova, režima školskog života kao i ponašanja nastavnika. Školski program određuje ciljeve socijalizacije ali

nastavnik je taj koji vodi sam proces i stvarne domete socijalizacije, kao neko ko je sam uzor identifikacije za učenike (Trebješanin, Lalović, 2011). Hamilton i Howes (1992) smatraju da učitelji/ vaspitači/ nastavnici, u zavisnosti od perioda, preuzimaju dio roditeljske uloge zato što djeca veći dio dana provode sa njima. Kvalitet interakcije između djeteta i nastavnika utiče na vršnjačko socijalno prilagođavanje (Klarin, 2000; Howes 1987). Osim socijalnih kompetencija, nastavnici podstiču se i kognitivni razvoj. Pozitivan odnos između predavača i djece povezan je s razvijanjem komunikacionih vještina pa tako i sa vještinama čitanja (Burchinal, Peisner-Feinberg, Pianta & Howes, 2002). Učenici, pohađajući školu, sarađuju sa drugima i ne samo da stiču znanje, već usvajaju i moralna uvjerenja, socijalne stavove, radne potrebe i osobine koje im omogućavaju da se lakše integrišu u društvo (Trebješanin, Lalović, 2011).

Vršnjaci

Vršnjaci su neformalna grupa istog ili sličnog godišta, nivoa obrazovanja, interesovanja u kojoj su članovi međusobno povezani i gotovo intenzivno provode vrijeme. Oni postaju činilac socijalizacije na uzrastu od 6/7 godina. Oni igraju značajnu ulogu u formiranju stavova, načinu oblačenja i ponašanja, vrijednosti, uzora i interesovanja. Međutim, najznačajnija grupa postaju tek u periodu adolescencije, kada adolescent nastoji steći nezavisnost od autoriteta roditelja. Tada često dolazi do konflikata između roditelja i djece zato što je mladima više stalo da ih prihvate vršnjaci nego roditelji. Vršnjačka grupa je pogotovo važna u formiranju socijalizacije pola i uloge rodnog identiteta (Trebješanin, Lalović, 2011).

Radno mjesto

Radno mjesto predstavlja izuzetno važan sekundarni agens u procesu socijalizacije. Obavljajući radne zadatke na određenom radnom mjestu i odgovarajućoj radnoj poziciji pojedinac stiče različite socijalne vještine kao i vrijednosti i stavove. Uči se formiranju samodisciplini, saradnji, upravljanju, kooperaciji, emocionalnoj samokontroli, komunikaciji. Na taj način pojedinac uči da cijeni znanje, rad, trud, posvećenost, svoje kao i tuđe vrijeme. Uspjeh u poslu i afirmacija te vrste doprinosi snažnom osjećaju ostvarenog grupnog odnosno profesionalnog identiteta i cjelokupne lične samoostvarenosti (Trebješanin, Lalović, 2011).

2. Adolescencija

Termin adolescencija potiče od latinskog glagola *adolescero* koja znači rasti, sazrijevati. Adolescencija je krizni razvojni period u životu svakog pojedinca zbog mnoštva propratnih promjena koje se tiču biološkog rasta, psihološkog sazrijevanja ali i cjelokupnog psihosocijalnog funkcionisanja. Predstavlja tranziciju iz perioda djetinjstva u svijet odraslih (Vujaklija, 1997).

S obzirom na kompleksnost razvojnih promjena i očekivanja koja se nameću da bi se dosegao nivo zrelosti koja karakteriše odraslost, Kapor- Stanulović (2007) predlaže sledeće kriterijume:

- *psihološki kriterijum*: period adolescencije se završava kad se ispuni niz razvojnih zadataka i privede kraju formiranje ličnog identiteta;
- *sociološki*: završetak nejasnog perioda u kome je osoba istovremeno i dijete i odrasla osoba, ali ni jedno ni drugo u potpunosti;
- *biološki*: sticanje fizičke zrelosti;
- *legalni*: određeni kalendarski uzrast određen društveno predviđenom granicom;
- *ekonomski*: sticanje ekonomske nezavisnosti;
- *tradicionalni*: kada neformalni običaji prihvaćeni u određenoj sredini uklone granice privilegija odraslih (str. 30/31)

Ipak, izvjesno je da svaki od navedenih kriterijuma biva ispunjeno na različitim kalendarskim uzrastima u zavisnosti od individualnih karakteristika i specifičnosti sredine u kojoj jedinka odrasta. Prvobitno se stiče biološka zrelost po završetku pubertetskih promjena. Intelektualna, socijalna i emocionalna zrelost se postiže kasnije, u zavisnosti od karakteristika osobe i sredinskih uslova u kome odrasta. Ekonomska zavisnost, koja se smatra možda i najvažnijom odrednicom i pokaznikom odraslosti obično predstavlja najteži uslov sticanja statusa odrasle ličnosti. To je uslovljeno produžetkom školovanja, poslom koji je katkad teško dobiti i uopštenom ekonomskom situacijom koja vlada u zemlji, pa se u skladu sa tim gornja granica adolescencije pomjera na sve kasnije uzraste (Kapor- Stanulović, 2007). Nije uspostavljena jasna podjela u pogledu hronološkog određenja adolescencije, stoga dosta autora ima različitu vrstu podjela.

Rudan (2004) hronološku podjelu klasifikuje na period:

- Od 10 do 14 godine (rana adolescencija)

- Od 15 do 18 godine (srednja adolescencija)
- Od 19 do 22 godine (kasna adolescencija)

Prema Vujović (2009) hronoška podjela adolescentnog perioda je:

- od 11/12 godina do 13/14 godina (predadolescencija)
- od 13/14 godina do 17/18 godina (rana adolescencija)
- od 17/18 godina do 20/23 godina (kasna adolescencija)

Prema određenim izvorima gornja granica kasne adolescencije pomjera se na 26 godina, uzimajući u obzir različitosti među kulturama usljed koje se zbog ulaganja u dodatne nivoe obrazovanja produžava period istraživanja i isprobavanja uloga, čime se produžava pojava zadataka koji su ključni za period odraslog doba (Curtis, 2015; Arnett, 2000).

2.1. Procesni razvoj socijalnih odnosa u adolescenciji

Promjene koje se dešavaju u okviru svih oblasti socijalnog života su veoma izražene tokom ovog dinamičnog perioda, pa su psiholozi u želji da sažmu opseg djetetovih socijalnih interpersonalnih odnosa skovali termin „socijalna mreža“ koja zapravo podrazumijeva skup svih ljudi iz nečijeg društvenog svijeta. Svi odnosi unutar ove socijalne mreže su međusobno isprepletani i međuzavisni, pa tako možemo reći da kvalitet odnosa sa roditeljima može uticati na kvalitet odnosa sa vršnjacima ili sa partnerom (Belle, 1989).

Promjene koje adolescencija donosi sa sobom podrazumijevaju promjene u kvalitetu odnosa između roditelja i adolescenata, odnosno vršnjaci postanu zamjena za roditelje kao važnog izvora uticaja kao i razvoj intimnih veza i odnosa između njih. Adolescencija se odnosi na proces transformacije i reorganizacije porodičnih odnosa (Grotevant, 1986; Steinberg, 1990). Međutim, postoje i neka novija istraživanja koja pokazuju da roditelji i vršnjaci nisu suprotstavljene strane koje se bore za dominantan položaj, već da obje skupine izvršavaju svojstveni uticaj (Brown i Baken, 2011).

Najvažnija promjena do koje dolazi jeste promjena jednostranog autoriteta ka zreloom autoritetu pri čemu adolescenti aktivno učestvuju u donošenju odluka (Youniss & Smollar, 1985; Kapor-Stanulović, 1988).

Rezultat ove promjene je transformacija već postojećih obrazaca porodičnih interakcija koje su bile aktuelne niz godina unazad. Kvalitetni odnosi u porodici su temelj kvaliteta svih ostalih odnosa, vanporodičnih i porodičnih. Roditelji predstavljaju model ponašanja i učenja socijalnih vještina na osnovu kojih djeca usvajaju i formiraju odnose, najprije sa braćom i sestrama a onda i u drugim socijalnim situacijama. Uloga roditelja u ovim situacijama je nezamjenjiva jer svojoj djeci predstavljaju temelj dobrih i kvalitetnih odnosa sa vršnjacima i partnerima (Kapor- Stanulović, 2007). Bowlby (1973) navodi da dijete tokom interakcije sa roditeljima stvara tzv. unutrašnje radne modele koji i dalje upravljaju njegovim ponašanjem. Ove kognitivne reprezentacije ne utiču samo na odnos sa roditeljima već su i osnova za formiranje kasnijih odnosa i time čine temelj svih emocionalnih odnosa. Odnosno, dijete koje ima kvalitetan odnos sa roditeljima će imati sigurne reprezentacije bliskih odnosa, dok će djeca koja imaju lošiji odnos sa roditeljima stvoriti nesigurne reprezentacije roditeljskih odnosa. Ovi unutrašnji radni modeli su stvarani tokom ranih odnosa sa roditeljima, trajni su i otporni su na promjene.

Istraživanja su pokazala da su djeca koja su bila sigurno afektivno vezana za svoje roditelje na uzrastu od godinu dana, pokazala kao društvenija u predškolskoj ustanovi i kasnijim odnosima (Lutkenhaus, Grossman, 1985; Main, 1985).

U okviru rasprava o odnosima u adolescentskom dobu može se čuti da je uticaj vršnjaka jači u odnosu na roditeljski uticaj. Međutim, neki autori smatraju da se roditeljski i vršnjački odnosi baziraju na različitim esencijalnim temeljima (Furman and Simon, 1999; Youniss, 1980).

Vršnjački odnosi su bazirani na jednakosti, zajedničkim razvojnim promjenama, međusobnom razumjevanju i dogovornoj validaciji dok su odnosi s roditeljima uglavnom hijerarhijski uslovljeni na način da roditelji pružaju ili šalju informacije dok dijete pasivno ili aktivno usvaja iste (Youniss, 1980). Istraživanja su pokazala da roditelji zapravo zadržavaju primarnu ulogu u životima svoje djece na direktan i indirektan način. Direktno, predstavljaju model identifikacije, prenose vrijednosti i iskustva, usmjeravaju svoje dijete. Indirektno, tako što pružaju emocionalnu podršku i bivaju oslonac djetetu koje zasniva vanporodične socijalne veze. S obzirom na to, može se zaključiti da je „jaz među generacijama“ u ovom dobu više mit prikaz nego realna slika. Pokazano je da su mladima važni savjeti i jednih i drugih, mada će za pitanja koja se tiču budućnosti, važnih odluka, moralnih dilema pitati

roditelje dok će se za način provođenja slobodnog vremena, svakodnevnih dilema konsultovati sa vršnjacima (Kapor- Stanulović, 2007).

Individuacija je proces kojim se adolescent oslobađa stanja zavisnosti od roditelja a istovremeno nastoji da zadrži vezu s njima. U osnovi ovog procesa stoje promjene koje se dešavaju na planu odnosa između roditelja i djece a to su:

- promjena jednostranog autoriteta, pri čemu mladi sve više postaju aktivne figure u samostalnom odlučivanju pri čemu sprovode svoje odluke i izgrađuju identitet
- percepcije roditelja kao ličnosti , rekonstrukcija odnosa koji se temelji na međusobnom poštovanju (Kapor- Stanulović, 2007)

Smatra se uobičajenim da mladi više vremena provode sa vršnjacima, s kojima se kroz razvojne faze i zajedničke aktivnosti identifikuju. Pokušavaju da predstavljaju sebe drugima, da izraze mišljenje i stavove a na osnovu vršnjačkih reakcija grade sliku o sebi. U ovoj razvojnoj fazi pripadanje vršnjačkoj grupi je značajan činioc socijalnog i emocionalnog razvoja. Prihvatanjem i odobravanjem zadovoljavaju potrebu za podrškom, ljubavlju, pripadanjem a neprihvatanjem i odbacivanjem ove potrebe ostaju zanemarene te usporavaju i narušavaju socijalni i emocionalni razvoj (Bastašić,1995).

Džoselson (1980) smatra da proces individuacije prolazi kroz sledeće razvojne faze:

- faza diferencijacije: adolescenti zauzimaju kritički stav prema roditeljskim stavovima, žele da odbace njihove uticaje, pružaju otpor, smatraju se različitim od roditeljima
- faza praktikovanja sopstvene nezavisnosti: adolescenti isprobavaju donošenje sopstvenih odluka, utemeljuju svoje stavove, smatraju se nepogrešivim, odbijaju savjete
- ponovno zbližavanje; osjećanje izgubljenosti i nesigurnosti često vodi ka ponovnom zbližavanju ali su adolescenti sada potpunije i samostalnije ličnosti koje održavaju bliskost ali određuju granice, sarađuju ali donose svoje odluke
- konsolidacija: adolescenti grade osjećanje identiteta koje je baza za nezavisnost i individualnosti. Time adolescent spaja delove novostečenog iskustva sa iskustvima i identifikacijom u djetinjstvu

Rekonstruisan odnos se temelji na većem kvalitetu zato što se mladi više ne osjećaju ugroženo jer su spoznali sebe kao samostane ličnosti. Cilj ovog procesa biva postignut (Kapor- Stanulović, 2007).

Prijateljstvo se može okarakterisati kao međusoban odnos privlačenja dvije jedinke koje će u reciprocitetu zadovoljiti potrebu za razumjevanjem, povezanošću i bliskošću (Klarin, 2000). Pod pojmom reciprocitet se podrazumjeva obostrano ulaganje u odnos (Buunks i Prins, 1998).

Prihvaćenost u društvu zadovoljava potrebu za pripadanjem, dok se potreba za bliskošću ostvaruje u odnosu sa jednim ili par prijatelja. Popularnost ne osigurava blisku prijateljski vezu ali se može reći da su to dvije dimenzije socijalnog iskustva koje su međusobno povezane (Santrock, 1999). Bukowski i sar (1996) zaključili su da biti popularan ne znači imati prijatelja, iako popularna djeca imaju više šansi za zasnivanje prijateljske veze zato što imaju više prilika.

Sullivanova interpersonalna teorija (1953) naglašava značaj prihvatanja i kvaliteta prijateljstva za prilagođavanje i razvoj ali i pretpostavlja da uspjeh prijateljskih odnosa zavisi od prethodnih socijalnih iskustava djece.

Blisko prijateljstvo u adolescenciji prije svega karakteriše osjećaj zajedništva prilikom prolaženja kroz iste faze u istom periodu života, kao i osjećanja lojalnosti i bliskosti u okviru istog. Prijateljstva nisu kao ranije, povezanija su i otvorenija nego u ranom i kasnom djetinjstvu. Ono što adolescenti biraju prilikom upoznavanja i zadržavanja prijateljstva jeste uzajamno razumjevanje i poštovanje razlika među njima, kao i održavanje saradnje prilikom sagledavanja istih (Kapor- Stanulović, 2007). Odrastanjem djeteta prijateljstvo postaje čin otvorenosti i iskrenosti pri čemu se prepoznaju tuđe želje i potrebe čime se gradi odnos ravnoteže odgovornosti i nezavisnosti i ostvaruje neophodna ljudska potreba za bliskošću i razumjevanjem (Berndt, 1985).

Prijateljstvo je društveni odnos koji predstavlja lični izbor koji sa sobom nosi određene norme. Iako je značajno tokom cijelog života, u adolescenciji zauzima posebno mjesto u hijerarhiji socijalnih odnosa (Deković, Engels, Shirai, Kort, Anker, 2002). Potreba za formiranjem bliskog prijateljstva predstavlja socijalizacijsku potrebu za pripadanjem, razumjevanjem i podrškom a zadovoljenje tih potreba su preduslov mentalnog zdravlja (Sherman, Thelen, 1996).

Asher i Parker (1989) naglašavaju povezanost prijateljstva i razvoja socijalnih kompetencija, samopouzdanja, društvenosti, otpornosti. Takođe utiče na jačanje samopoštovanja, socijalno-kognitivnog razvoja, ovladavanje socijalnim vještinama. Ostvaruje se potreba za intimnošću koja predstavlja važnu predikciju za uspostavljanje daljih intimnih odnosa.

Od brojnih osobina treba izdvojiti proces dogovorne validacije koja se zasniva na međusobnom iznošenju problema ili uopštenog viđenja neke situacije, kako bi se prilikom razmjene ideja, osjećanja, mišljenja bolje upoznali a i na drugačiji način, kroz različitu prizmu vidjeli različiti načini viđenja

same problematike ili nekog procesa. Na taj način prijateljstva dobijaju viši smisao jer se dobije prilika za iskazivanje svojih ideja i zaključaka, kao i mogućnost razumjevanja tuđih i drugačijih. Mladi se kroz ovaj proces razvijaju, rastu, grade kvalitetne veze, šire znanje, bolje upoznaju i sebe i druge, stiču nezavisnost, rješavaju prve probleme sami- bez pomoći drugih . Rezultat dogovorne validacije je upoznavanje sebe, temelj samospoznaje koji se gradi cijelog života kao i razumjevanje i sagledavanje drugih ljudi u okviru prijateljskog odnosa.

Termin individuacije se spominje i u odnosu adolescenata i roditelja. U suštini je srž ista, individuacija je proces kojim jedinka teži da se osamostali ali i da ostane privržena za određenu osobu. Ono što se promijenilo u odnosu na ranije odnose jeste to što osoba postaje svjesna da je u redu da bude različita od vršnjaka, i da istovremeno može biti prihvaćena i voljena kao takva (Kapor- Stanulović, 2007).

Sullivan (1953), najistaknutiji teoretičar vršnjačkih odnosa, ih ističe kao temelj razvoja slike o sebi, prilikom koje djeca uče i grade svoju ličnost, vide sebe kao važne pri čemu se razvija samopoznavanje i samopoštovanje. Ukoliko steknu odnos u kome su prihvaćeni takvi kakvi jesu, sa svim svojim vrlinama i manama, adolescenti dobijaju na samopouzdanju, sagledavanju sebe i svoje uloge u društvu. Ovi odnosi postaju temelj učenja socijalizacijskih vještina, lakšem snalaženju u društvenom funkcionisanju i razvijanju i proširivanju socijalnih kompetencija koje su višestruko korisne i bitne u sveopštem životnom funkcionisanju.

Kapor- Stanulović (2007) ističe „Prijatelj omogućava socijalnu reakciju, proveru sopstvenih produkata kognicije. Cilj je obostrano razumjevanje a sredstvo je otvorena i simetrična komunikacija. Traži se konsenzus, nije riječ o pasivnom konformiranju“ (str.83).

Zaključuje se da se socijalni razvoj u adolescentnom dobu odvija kroz kontakte sa vršnjacima uz maksimalnu aktivnost samog pojedinca, dok blisko prijateljstvo ima nemjerljivi značaj (Kapor- Stanulović, 2007).

Najizraženija promjena u vršnjačkim odnosima je pojava heteroseksualnih veza koji predstavljaju centralni aspekt socijalnog života u ovom dobu. Tokom osnovnoškolskih dana, drugarstva se obično zasnivaju sa osobama istog pola dok se izbjegava interakcija sa suprotnim polom. (Maccoby, 1990). Već oko 16. godine počinju da se stvaraju prvi emotivni kontakti koji postaju učestaliji nego kontakti sa drugarima ili braćom i sestrama (Laursen, Williams, 1997). Razvoj heteroseksualnih odnosa utiče na razvoj intimnosti i identiteta koja predstavljaju dva izuzetno bitna psihosocijalna zadatka u adolescenciji. (Dyk, Adams, 1987; Erikson, 1976; Furman, Shaffer, 2003).

2.2. Socijalne kompetencije u adolescenciji

Može se reći da se djeca još na ranom uzrastu suočavaju sa zahtjevom okoline da se druže i uspostavljaju adekvatne interakcije sa drugom djecom (Scroufe i Waters, 1983). Vršnjaci predstavljaju veliku, raznoliku grupu iz koje se biraju prijatelji. Prihvaćenost se odnosi na jedinstveni konstrukt koji oslikava stav grupe prema pojedincu tj. pokazuje stepen prihvaćenosti pojedinca od strane vršnjačke grupe. Suprotno tome, prijateljstvo je odnos koji mora uključivati obostranu dopadljivost između dvoje ljudi (Asher, Parker, Walker, 1996; Bukowski, Hoza, 1989).

Socijalne kompetencije predstavljaju razvojni konstrukt koji uključuje kognitivne, emocionalne i socijalne vještine koje su neophodne za socijalno prilagođavanje (Cakić i Živčić- Bećirević, 2009). Takođe, socijalne kompetencije se mogu posmatrati kao sposobnost jedinke da stvara i kordiniše fleksibilne odgovore na zahtjeve društva ali i da zna da koristi ukazane prilike u istom. Podrazumjevaju učenje socijalno poželjnih obrazaca ponašanja koja omogućavaju uspostavljanje pozitivnih odnosa u društvu (Scroufe i Waters, 1983).

Određenja socijalne kompetencije se klasifikuju na:

- skup različitih vještina
- sticanje statusa u grupi vršnjaka
- uspješnost u interpersonalnim odnosima
- funkcionalističko određenje socijalne kompetencije

Smatra se da su socijalne kompetencije posljedice socio- emocionalnog razvoja i stečenog iskustva tokom života, iako se mogu i naknadno steći.

Socijalne vještine su osnova socijalnih kompetencija. Kao takve, predstavljaju određene osobine koje su ključ uspješne socijalne interakcije i postizanje emocionalnih i socijalnih ciljeva u odnosima sa drugim ljudima. Razlika između kompetencija i vještina je u tome što kompetencije predstavljaju individualnu funkcionalnost i djelotvornost u određenoj situaciji, dok su vještine često alati komunikacije u cilju uspostavljanja odnosa, razumjevanja tuđih osjećanja i preuzimanju inicijative u grupi (Petz, 2005).

Dijete koje ima socijalne kompetencije posjeduje interpersonalne vještine koje uključuju:

- primjereno ophođenje prema drugima
- sposobnost osjećaja empatije i pokazivanje iste
- pružanje podrške

Među kojima se podrazumjevaju vještine socijalno odgovornog ponašanja koje uključuju:

- preuzimanje odgovornosti
- poštovanje pravila
- razumjevanje uticaja sopstvenog ponašanja na tuđe ponašanje
- kontrola sopstvenog ponašanja
- socijalna nezavisnost

Primarni izvor uticaja na razvoj socijalnih vještina su roditelji sa kojima je odnos prediktor normalnog psihosocijalnog funkcionisanja i razvoja. Kvalitetan odnos sa roditeljima je temelj građenja svih ostalih odnosa sa ljudima iz okruženja, prije svega sa vršnjacima i partnerima.

Neupitan je i uticaj šire porodice, najprije baki i djedova a onda i drugih srodnika sa kojima mladi imaju kontakt. Tu su takođe i komšije, nastavnici, učitelji, treneri, poznanici sa kojima mladi provode određeno vrijeme ili imaju neki vid komunikacije. Nerijetko se dogodi da u njima pronalaze uzore koje katkad ne mogu pronaći kod kuće. Kroz različita iskustva i odnose, mladi usvajaju znanja, rade na svojim socijalnim vještinama, uče kako da prime i udijelev savjet, uviđaju značaj emocionalne podrške (Garrett, Hair i Jager, 2002).

Iako socijalni razvoj počinje od samog rođenja, adolescencija je razdoblje najintenzivnijeg razvoja socijalnih vještina, posebno uzimajući u obzir kontekst školskog okruženja. Tada se uspostavljaju širi socijalni kontakti, čvrsta prijateljstva i prvi romantični odnosi koji direktno utiču na razvoj interpersonalnih vještina, građenje samopouzdanja, formiranja identiteta i ostvarivanje samostalnosti. Na taj način grade iskustvo i uče iz istog, te kao posljedicu usvajaju znanje kako posmatrati iz tuđeg ugla, saosjećati se, sticati povjerenje i brinuti o drugima (Kapor- Stanulović, 2007).

Prema Jevtić (2012) asertivne socijalne vještine, između ostalih, podrazumijevaju:

- preuzimanje inicijative i vodstva
- iniciranje komunikacije

U vršnjačkim adolescentnim interpersonalnim odnosima se često pominju termini popularnosti/ prihvaćanja i neprihvatanja/ odbacivanja, kao i pojam (bliskog) prijateljstva.

Može se zaključiti da se popularnost stiče prihvatanjem odnosno opštim stavom grupe, dok se prijateljstvo stiče i održava i gradi. Ova dvije dimenzije su međusobno isprepletana i uslovljena pa je teže da neprihvaćeno dijete zasnuje bliži prijateljski odnos (Asher, Rose, 1997).

Odnosi sa vršnjacima doprinose razvijanju prosocijalnih osobina kao što su: plemenitost, odanost, solidarnost, toleranciju, iskrenost. Djeca kod kojih se prepoznaju ove osobine, ostvaruju kvalitetne odnose i emocionalno se povezuju. Može se reći da socijalne kompetencije dovode do prihvaćenosti a sklapanje prijateljstava doprinose socijalnoj kompetentnosti, što bi značilo da je u pitanju uzajamno djelovanje (Card i Hodgins, 2008; prema Jevtić, 2012).

Prema istraživanju Petrovičeve (2006) problemi neprihvaćenog djeteta su razni, a ukazuju da:

- Odbačeno dijete nema priliku da ovlada socijalnim komunikacijskim vještinama
- Odbačenost može biti posljedica stidljivosti ali i njen uzrok
- Odbačeno dijete u skladu sa prirodnim razvojnim rastom kognitivnih sposobnosti jasno sagledava svoj status u grupi i to se nepovoljno odnosi na njegovo/njeno mišljenje o sebi
- Porast somatizovanih tegoba koje ometaju svakodnevne aktivnosti
- Odbačeno dijete ima veću šansu da postane žrtva vršnjačkog nasilja

Istraživanja pokazuju da odbačena djeca često imaju probleme i tokom cijelog životnog ciklusa. Najizraženije emocionalne posljedice neprihvatanja su manjak samopouzdanja, socijalna anksioznost, depresivno raspoloženje, osjećanje lične frustracije i nezadovoljstva na svim uzrasnim grupama odrastanja (Asher, Rose, 1997). Suprotno tome, popularnost i prihvaćenost su dobar predskazacioni faktor uspješnog prelaska iz adolescencije u rano odraslo doba, često pomažući u postizanju dobrog školskog uspjeha i socijalne prilagođenosti (Bagwel, Newcomb, Bukowski, 1988).

Može se reći da su socijalne kompetencije ključne za socijalni i individualni rast i razvoj, kao i za sveopšte funkcionisanje i ponašanje. Vještine kao što su slušanje i razumjevanje drugih, traženje rješenja i rješavanje problema, donošenje odluka i opšte samopoznavanje utiču na školski uspjeh, prilagođavanje u socijalnom okruženju i pojavu psihopatologije (Lemos, Matos i Mota, 2011).

2.3. Identitet kroz adolescentni period

Identitetom se smatra jedinstveni specifični skup karakteristika koji označavaju životnu orijentaciju i opredjeljenost osobe. Predstavlja jedinstvenu grupaciju ubjeđenja, stavova, želja, osjećanja o sebi i sopstvenom ponašanju. Znakovi oformljenog identiteta su svjesni i nesvjesni a odnose se na prihvatanje sebe i svojih akcija, pogrešnih i ispravnih odluka, opšte osjećanje dobrog psihološkog stanja (Damon, 1983). Prva studija C.S Halla govori o adolescentnom periodu kao o periodu „novog rasta“ jer ga karakteriše rekonstruisanje svih aspekata ličnosti (Palmonari, 1993, str. 16).

Marsija (1980) polazi od Eriksonovog stanovišta i identitet definiše kao unutrašnju strukturu koja se konstruiše, ima dinamičnu organizaciju nagona, stavova, želja, ubjeđenja, mišljenja i individualne prošlosti. Što je struktura bolje razvijena, to je osoba svjesnija svojih osobenosti i razlika, što je čini jačom na svom životnom putu. Ukoliko je struktura slaba, osoba gradi mišljenje o sebi na osnovu mišljenja drugih što često dovodi do mnogih konflikata i negativnih osjećanja. Po Eriksonovom i Marsijinom određenju zreo identitet se odnosi na svjesno izabranu posvećenost ulogama u oblasti profesije, politike, religije i seksualnosti.

Formiranje čvrstog identiteta predstavlja glavni psihosocijalni zadatak adolescentskog doba. Počinje u djetinjstvu ali se intenzivan procesni razvoj odvija u adolescenciji, dok se dalje razvojno nastavlja i do kasne dobi. Glavna pitanje koja se prepliću u ovom procesu su „Ko sam ja?“, „Koja je moja uloga, u čemu je smisao?“ i sl. (Szentmartoni, 2000).

Formiranje identiteta ima dvije funkcije- psihološku i socijalnu. Psihološka funkcija se odnosi na razumjevanje i spoznaju sebe dok se socijalna funkcija odnosi na proces u kome se osoba identifikuje kao član određene grupe, društvene orijentacije i uloge. U osnovi samog procesa leže biološke promjene i sazrijevanje psihičkih funkcija ali i nova očekivanja koja društvo nameće kao normativne. Sve ukazuje na potpuno rekonstrukciju sagledavanja sopstvene ličnosti i odnosa sa okolinom (Kapor-Stanulović, 2007).

Identitet se sastoji od kognitivnih i afektivnih komponenti, koji se odnose na različite aspekte ali se međusobno prepliću i zajedno čine dio jedinstvenog skupa. Kognitivni elementi se odnose na samorazumjevanje i samopoznavanje (Kapor- Stanulović, 2007). U skladu sa kognitivnim razvojem dešava se prelaz sa konkretno- logičnog na formalno- logično mišljenje što se odražava na preispitivanje sistema vrijednosti koji su uslovljeni spoznajom svijeta oko sebe (Rudan, 2004).

Javlja se uviđanje sopstvenih psiholoških karakteristika, pojačava prisustvo voljnih aspekata ličnosti, kao i integracija svih djelova u jednu potpunu cjelinu (Kapor- Stanulović, 2007).

Afektivni elementi se odnose na samopoštovanje, odnosno pozitivna i negativna osjećanja prema sebi od nastojanja da se sopstvena ličnost razvija u određenom pravcu do emocionalnih odnosa koje mladi u ovom periodu zasnivaju. Sposobnost introspekcije omogućava da osoba sagledava sebe kao ličnost kao i da postavi i riješi važna pitanja koja se tiču budućnosti (Ninčević, 2009). Stepenn samopoštovanja jednak je vjerovanju u sopstvenu efikasnost i sposobnost, kao i osjećanju kontrole nad svojim akcijama i sudbinom. Kao i u drugim aspektima, porodični uslovi su dobar temelj za razvijanje optimalnog stepena samopoštovanja. Otvorena komunikacija, zajedničko donošenje odluka i podržavanje emocionalnih ekspresija u porodičnom krugu su dobar indikator dječjeg mentalnog zdravlja u kasnijim godinama.

Razvoj kognitivnih sposobnosti omogućavaju kritičku evaluaciju dotadašnjeg sistema vrijednosti pri čemu se formira novi pogled na svijet kojeg odlikuje osjećanje jedinstvenosti i različitosti. Novoformirani sistem vrijednosti i moralnih ubjeđenja sastoji se od starih i novih elemenata, praćen osjećajem nezavisnosti. Uglavnom se određeni obrasci, pravila i stavovi odbacuju dok se drugi formiraju i uklapaju u opštu sliku (Kapor- Stanulović, 2007)

Po Grotevantu (1987) faktori koji pozitivno utiču na formiranje identiteta se mogu svrstati u nekoliko kategorija:

- individualni faktori (otvorenost, fleksibilnost, tolerancija, samopouzdanje)
- kognitivni faktori (sposobnost razmatranja iz različitih perspektiva kroz otvorene mogućnosti)
- socijalni faktori (socijalna podrška, porodična komunikacija, vršnjački odnosi)

- opšta orijentacija individue u aktuelnom trenutku (motivacija za uključivanje i biranje između više izbora)

Mnogi teoretičari su davali svoj doprinos teorijama o razvoju identita u adolescenciji, posebno naglašavajući važnost perioda ranog djetinjstva do početka puberteta. Ono što razlikuje Eriksona jeste to što ističe period predadolescencije i adolescencije naglašavajući važne razvojne zadatke sa kojima se susreće mlada osoba. Prema Eriksonu, razvoj i proces formiranja identiteta se odvija kroz osam etapa pri čemu svaka od njih ima svoju težinu, ulogu i važnost za formiranje zrele ličnosti. Posebno naglašava ulogu razvojnog aspekta krize pri čemu smatra da je sama kriza podstaknuta razvojem i njome se postiže rast, napredak i ciljna ravnoteža. Doživljavanje razvojne krize prethodi postizanju osjećanja cjelovitosti. Osjećanje cjelovitosti se odnosi na osjećanje unutrašnjeg identiteta, što podrazumijeva unutrašnji kontinuitet između onoga što mlada osoba jeste i što će tek da postane kao i između onoga što ona misli da jeste i onoga što sagledava da drugi misle o njoj i od nje očekuju.

Proces formiranja identiteta predstavlja značajan razvojni korak koji zavisi od prethodnih riješenih razvojnih zadataka. Cijeli proces karakterišu brojni usponi i padovi koji se dešavaju postepeno. Poistovjećivanja iz djetinjstva se integrišu u novu konfiguraciju identiteta koju karakteriše osjećaj cjelovitosti i kontinuiteta (Erikson, 1995).

Termin krize i identiteta se vrlo često prepliću, pogotovo u ovom razvojnem periodu zato što porast kognitivnih sposobnosti utiče da adolescent postane svjestan svojih želja, ciljeva, ali i zahtjeva koji se od njega očekuju, što često produkuje krizu identiteta. Kaplan je krizu definisao kao rizik ali i mogućnost za rast i razvoj ličnosti, pri čemu se zaključuje da prevladavanje donosi bitne i značajne promjene (Minić, 2010).

Prema Eriksonu (1959) krize identiteta nisu patološke već normalne pojave čija prevazilaženja dovode do rješavanja konflikata koji imaju uticaj na razvoj cjelokupne ličnosti. Krize se dešavaju tokom cijelog života, mogu biti riješene pozitivno ili negativno ali neupitno izvršavaju uticaj.

Do problema dolazi ukoliko osoba nije razriješila neke zadatke prethodnih razvojnih faza, pri čemu se stalno vraća na nerazjašnjene zadatke što utiče na stagnaciju pri razvoju. Pokušaj formiranja identiteta često se prati faza izbora negativnog identiteta ili potpune konfuzije identiteta. To su situacije kada se produžava psihološki moratorijum, dolazi do mijenjanja odluka i uloga, pojave neurotičnim reakcija i asocijalnih oblika ponašanja (Kapor- Stabulović, 2007).

Prema Pieriu (2003) razlikuje se četiri statusa identiteta koje karakteriše prisustvo ili odsustvo krize:

1. Difuzija identiteta- izostanak preciznog usmjerenja u mnoštvu izbora, nedostatak motivacije i naklonosti prema određenom izboru
2. Fiksiranje identiteta- usmjerenost postoji ali nije stvar ličnog izbora već nametnutog ili je izbor napravljen usljed nedostatka alternativa
3. Moratorijum identiteta- faza neodlučnosti i nedoumica ali postoji želja za pronalaženjem i pravljenjem izbora
4. Ostvarenje identiteta- donošenje odluke i nastojanje u ostvarivanju iste

Prema Eriksonovoj (1959) fazi postizanje identiteta nasuprot krizi identiteta je ispunjivo ako se ispune neke važne pretpostavke a to su:

- Da pojedinac sebe doživljava kao istu osobu u različito vrijeme u različitim situacijama kao i da ga drugi percipiraju kao istu osobu u različito vrijeme u različitim situacijama
- Da postoji sklad u načinu na koji osoba sebe percipira i kako je drugi percipiraju
- Da prepozna i prihvati svoju seksualnu orijentaciju
- Da je osoba uglavnom uspjela da riješi krize prethodnih stadijuma
- Da ne postoji jaka identifikacija s idolima
- Da okolina ne sputava izražavanje ego identiteta
- Da političke, naučne i religiozne vrijednosti društva budu jasno oblikovani kako bi mladi mogli da pronađu odgovore na svoja pitanja

Varijacija koja ima uticaja koliko je individui teže i lakše da formira identitet zavisi i od smjera razvoja u kom individua ide odnosno očekivanja kulture kojoj pripada. Osoba može da bira tipične, očekivane društvene i profesionalne uloge koje se od njih očekuju ili može da bira originalnija neočekivana i neuobičajena opredjeljenja. Ovo se može biti i pozitivno- razvijanje kreativnosti i inovativnosti, a može i negativno- odavanje psihoaktivnim supstancama, delikvenciji i sl.

Još jedna varijacija se odnosi na završetak ovog procesa. Kod nekih adolescenata se završava prerano prije isprobavanja ponuđenih izbora i zdravog eksperimentisanja. Privremena konfuzija je očekivana pojava, mada se ovaj stadijum katkad produžava pa se govori o produženoj krizi identiteta koja nekad zna da traje i posle perioda mladalaštva (Kapor- Stanulović, 2007). Sporija prilagodba u svijet odraslih

sve češće postaje trajno stanje pa se nailazi na termin „vječna adolescencija“ (Mandarić, 2000, str. 297).

Biranje, pravljenje izbora, usmjeravanje, greške, dobre odluke, pritisak okoline, isprobavanje različitih uloga je proces koji oduzima mnogo vremena i energije; ponekad dovodi do napretka ponekad do regresije u odnosu na ranije. Sa strane cijeli taj proces djeluje konfuzno, nedosljedno a proces je sam po sebi težak i dugotrajan. Potrebno je vrijeme i prilike da se naprave izbori, razmisli šta koristi a šta ne da bi se kretalo ka željenom ili barem osmišljenom pravcu ka jedinstvenom i specifičnom identitetu (Kapor- Stanulović, 2007).

Jerotić (1996) naglašava obračun sa roditeljskim autoritetom kao nešto što je neophodno za razvoj sopstvenog identiteta. Kako ističe tek posle plodnog bunta protiv autoriteta nastaje redefinisane usvojenog sistema vrijednosti i stvara se uslovni temelj za početak stvarnog identiteta. Ovakve krize se posmatraju kao normativne, a ne kao patološke.

Marcia (1993) tvrdi da se rađamo u difuziji identiteta, nakon čega se zaključuje identitet jer se dešava identifikacija s roditeljima i internalizacija njihovi vrijednosti. Onda se u periodu adolescencije te vrijednosti počinju posmatrati kao upitne, što dovodi do nestabilnosti, pri čemu počinje period eksperimentisanja, istraživanja i redefinisanja, nakon čega se formira identitet. Iako djeluje olako predstavljeno, ovaj proces nije pravolinijski već ima razne oscilacije i često se zna desiti da prelaz sa nižih statusa na više nije nužan, već se dešava i obrnuto. Što znači da se adolescenti mogu ostati u bilo kojem statusu identiteta, da se mogu kretati od viših ka nižim statusima ali i obrnuto, ostvareni identitet nije nužno završna tačka razvoja, razvojni put može sadržati različite statusne tranzicije (Lacković- Grgin, 2006).

Seksualni identitet

Adolescentni period praćen je mnogim psihosocijalnim i fizičkim promjenama koji utiču na razvoj seksualnog identiteta, zajedno sa individualnim i sredinskim specifičnostima (Huterer i Nagy, 2019). Društveni pritisak razlikuje se od zajednice do zajednice, u zavisnosti od uticaja kulture i sistema vrijednosti koje propagiraju. U skladu sa tim, nepisana seksualna pravila mogu biti tradicionalna ili liberalna što umnogome utiče na pomenuti razvoj kod mladih (Masters, Johnson i Kolodny, 2006).

Seksualni identitet je širi pojam od rodnog identiteta. Termini “rodni” i “polni” se često prepliću a ne označavaju isto (Devor i Dominic, 2015). Pol se odnosi na biološku razliku između muškaraca i žena koja se ogleda u fizičkim razlikama, dok se rod odnosi na poželjna očekivanja društva kako određeni pol treba da izgleda ili da se ponaša. Pol zavisi od bioloških uzroka dok rod zavisi od socijalizacije i vaspitanja individue (Hasanagić, Dekić i Vasić, 2014).

Rod se može posmatrati kao društveni status uslovljen polnom razlikom a manifestuje se poželjnim i odgovarajućim ponašanjem i izgledom u zavisnosti od istog. Većina ljudi formira svoj rodni identitet do treće godine pri identifikaciji sa roditeljima, vršnjacima i sredinom. Iako se smatra da je kod većine tako, ne moraju sve osobe nužno prihvatiti tradicionalne rodne uloge (Dračo, 2012).

Seksualna orijentacija predstavlja jednu od komponenti identiteta a odnosi se na emocionalnu i seksualnu privlačnost prema drugoj osobi. Navodi se da se i ona može formirati u ranom životnom dobu i bez postojanja od prethodnog seksualnog iskustva (Kapor- Stanulović, 2007). Giddens (2009) smatra da seksualna orijentacija proizilazi iz kompleksne interakcije bioloških i socijalnih činioca koji još uvijek nisu u potpunosti objašnjeni. Premda određeni dio populacije ima to mišljenje, seksualna orijentacija nije stvar ličnog izbora (Greenberg, Brues i Oswalt, 2016). Društvo koje vaspitava djecu za heteroseksualni svijet, homoseksualnu orijentaciju posmatraju neodobravajuće što za adolescenta, kojima je socijalno prihvatanje prioritetno, predstavlja izvor mnogih konflikata i emocionalnih problema koji utiču na cjelokupni psihofizički razvoj (Masters i dr, 2016).

Formiranje seksualnog identiteta predstavlja proces koji za većinu mladih počinje i prije adolescencije a s njenim početkom se otkriva orijentacija, sklonosti, težnje i novi nivo samorazumjevanja i samopoznavanja, ključnih za razvijanje harmonične cjelovitosti. Razdoblje rasta i razvoja teško je samo po sebi ali posebno težak period predstavlja za adolescente LGBTQ+ populacije koji se ne uklapaju u standarde heteronormativnog društva zajednice. Da bi se postiglo formiranje stabilnog identiteta potrebno je prihvatanje razlike između svog identiteta i kulturoloških očekivanja koje društvo nameće (Mills- Koonse i dr, 2018).

3. Psihosocijalni aspekti zdravlja adolescenata

Prema WHO (1984) „Zdravlje je fizičko, mentalno, emocionalno i socijalno blagostanje, a ne samo odsustvo bolesti i invalidnosti“, pri čemu se na zdravlje gleda u najširem kontekstu a čiji je temelj bitan, značaj i važan za sveopšti kvalitet i razvoj jedinke. Sastoji se od međuzavisnih faktora koji čine dinamičnu cjelinu i ne mogu se posmatrati izolovanim.

Biološki posmatrano, adolescencija se smatra relativno zdravim periodom u životnom ciklusu iako se dešavaju mnogobrojne promjene koje su karakteristične ali se uopšteno ne smatraju teškim i opasnim po zdravlje.

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO, 1986) napravljena je kategorizacija oblasti zdravstvenih problema koji se javljaju u ovom dobu i djelimično se preklapaju a to su:

- Rizična ponašanja
- Emocionalne teškoće
- Problemi vezani za seksualnost

Emocionalne teškoće su subjektivno najosjetnije promjene u ovom dobu i odnose se na porast oscilacija u raspoloženju pri čemu se misli na nagle promjene od energije i vedrog duha do potištenosti i osamljenosti. Burne promjene često zabrinjavaju adolescenta, dovode do osjećanja neshvaćenosti i mišljenja da se to dešava samo njima.

Stres dolazi kao propratna reakcija na nove situacije ili kao odgovor na istu, čak i kao sama emocija koja se javlja pod naletom, često tuđih ali i svojih očekivanja. Razlog stresnih osjećanja je taj što nivo dostignute fizičke i polne zrelosti često nije srazmjeran s nivom kognitivne i emocionalne zrelosti. Može se reći da su socijalne prilike, okolnosti i promjene sa svim fizičkim i fiziološkim promjenama višestruko stresne a samim tim intenzivnije u odnosu na druge periode života (Swanson, 2007).

Prema Kapor- Stanulović (2007) „stresor je nagli, potencijalno opasan, ali može biti i prijatan događaj, stimulus koji izaziva specifične fiziološke reakcije organizma i zahtjeva od individue adaptaciju na novonastalu situaciju“ (str.142). U izazovima sa stresom, očekuje se suočavanje koje se smatra tehnikom ovladavanja istim kako bi se određene nove situacije prevazišle i time ne ugrozile

fiziološku stabilnost. Uspješnost suočavanja sa stresom zavisi od individualnih karakteristika, temperamenta, inteligencije, snalažljivosti, osobina ličnosti, ranjivosti/ osjetljivosti.

Izuzetno značajni zaštitni faktor od nepovoljnih uticaja stresa jeste blizak kontakt sa osobom iz okoline. Dobar sistem zaštite koji sadrži neke ili većinu poželjnih strategija za uspješno prevazilaženje jeste baza prevencije za loše ishode uzrokovane stresom (Kapor- Stanulović, 2007).

Izvori stresa mogu biti individualni i sredinski. Individualni se odnose na ukazivanje novih prilika i uloga u kojima se individua po prvi put oprobava pri čemu je osjećanje stresa neminovno prisutno. Svakodnevni konflikti i nove situacije, želja za dokazivanjem i predstavljanjem u svijetu odraslih, jesu izvori stresa koji zahtijevaju suočavanje sa istim. Individualne karakteristike i osobine utiču na optimalno prevazilaženje i usmjeravanje stresogenih situacija u stečeno iskustvo. Sredinski izvori se odnose na kvalitet kulture društvene sredine kojoj pojedinac pripada kao i nepisanih zahtjeva koji se očekuju od adolescenta. Jasno definisane uloge, zahtjevi, očekivani obrasci ponašanja kao i poželjni „redosljed“ dešavanja, osjećanje sopstvene slobode i mogućnosti, sve veća modernizacija se često kose sa životom u porodičnom krugu i odnosima u istom. Može se zaključiti da je adolescencija period u kome su adaptivne snage maksimalno angažovane u cilju prevazilaženja stresnih situacija pri čemu je tempo fizičkih i psihičkih promjena intenzivan.

Značaj istraživanja u oblasti stresa u adolescentnom periodu ogleda se u činjenici da psihosocijalni stres može biti faktor razvoja psihopatologije u djetinjstvu i mladosti. Istraživanja su pokazala povezanost akademskih i socijalnih stresora u školskom kontekstu što je praćeno zdravstvenim problemima i pritužbama učenika (Gerber i Puhse, 2008; Murberg i Bru, 2007).

Sve ukazuje da prevazilaženje stresa u ovom periodu nije lako a znakovi ozbiljnijih problema pri ovim promjenama ogledaju se u lošijim odnosima sa vršnjacima, naglim promjenama raspoloženja, sklonosti ka povlačenju i izolaciji, psihosomatskim tegobama, negativnom mišljenju o sebi. Psihički poremećaji mogu biti prolazni neurotični obrasci, burne reakcije ali i ozbiljni psihijatrijski problemi. Depresija je sve učestalija na ovom uzrastu i često dovodi do pokušaja suicida ili ostvarivanja istog. Suicid se dovodi u vezu sa gubitkom bliske osobe, osjećajem nesnađenosti i nesvrhovitosti, intenzivnim stresnim stanjem, izostankom podrške i razgovora, vrtlogom emocija kao i osjećajem praznine (Kapor- Stanulović, 2007).

Često se pominju i poremećaji ishrane koji u svojoj osnovi sadrže preokupaciju hranom i iskrivljenu sliku o svom tijelu, bolovanje od perfekcionizma i prividno kontrolisanje unosa hrane. Posljedice mogu biti izuzetno tragične i nepovratne. Anksiozni napadi su takođe učestali u ovom dobu, kao posljedica suočavanja sa stresom i novonastalim situacijama, pri čemu se ispoljavaju psihosomatski simptomi kao što su lupanje srca, drhtanje, vrtoglavica, strah, crvenilo, osjećaj gubljenja kontole.

Informisanost mladih, ali i roditelja kao i nastavnika, o procesima i mogućim problemima s kojima se adolescenti susreću u ovom dobu su neophodna, kako bi prevenirali i lakše se izborili sa problemima. Jedan od značajnih saznanja jeste da nisu sami i da to što preživljavaju nije samo njihov problem, već problem cijele njihove vršnjačke skupine (Kapor- Stanulović, 2007).

Seksualnost u adolescenciji

Proces razvoja svijesti o polnom identitetu kod djece smatra se kompleksnim, složenim i dugim. Važnu ulogu u ovom razvojnem procesu imaju roditelji od čijeg razumjevanja i zastupanja u ovom domenu, zavisi razvijena dječja seksualnost u odraslom dobu.

Danas se fizički razvoj kod djece razvija bržim tempom nego što je to bilo ranije, zajedno sa ranije stečenom fizičkom i polnom zrelošću, dok se socijalna samostalnost i sazrijevanje, zbog produženog školovanja, stiže sve kasnije (Haffner, 1995). Posljedica neusklađenosti je pomjeranje granice početka seksualnih aktivnosti adolescenata (Džepina, Čavlek, Juhović-Markus, 2009).

Seksualnost bi se trebala propagirati i prihvatiti kao poželjna životna energija pri čemu će se na adekvatan način, uz potrebno znanje i informacije, predstaviti mladima kao takva. Razvoj seksualnosti praćen je visokim nivoom stresa i anksioznosti a razlog tome su mnoga uvjerenja koja su plasirana od strane društva i nepoznavanje oblasti s kojom se susreću. Ono što je bitno prihvatiti jeste da je seksualno eksperimentisanje dio uobičajenog razvoja u adolescenciji i da joj kao takvoj treba dati prostora, uz odgovarajuće informacije (Kapor- Stanulović, 2007).

Mladi su često neshvaćeni kao seksualna bića i teško bivaju prihvaćeni od strane društva, nerijetko se dešava da se njihova seksualnost posmatra kao nešto što treba ograničiti (Rosen, 2000). Adolescenti su često suočeni sa dva suprotna stava a to je da je prirodno da njeguju svoju seksualnu privlačnost pri čemu imaju podršku, dok sa druge strane postoji osuda i neodobravanje, pri čemu se ističu samo negativne posljedice istog (Kapor- Stanulović, 2007).

Uzrok posljedica rizičnog seksualnog eksperimentisanja jeste nedovoljno znanja, posjedovanje nepotpunih i površnih informacija koji mladi često crpe od vršnjaka ili medija. Polno prenosive bolesti i infekcije su direktne posljedice nepoznavanja ili nerazumjevanja značaja kontraceptivnih sredstava, a često imaju asimptomatski tok što zbog kasnog otkrivanja rezultira teškim posljedicama po reproduktivno zdravlje mladih (Šikanić Dugić, 2010). Osim liječenja koje samo se po sebi nije prijatno, mladi se suočavaju sa osjećanjima stida, patnje, straha, panike, stigmatizacije i odbačenosti (Kapor- Stanulović, 2007).

Upotreba kontraceptivnih sredstava ili njeno izbjegavanje zavisi od niza faktora među kojima su: uticaj društvenog konteksta, norme i stavovi, stepen informisanosti, stav partnera, dostupnost i cijena, osjećaj odgovornosti i međusobnog odnosa između partnera (Kuzman, 2009).

Osim polnih infekcija, značajan je porast maloljetničke trudnoće koja je posljedično izuzetno teška za nepripremljene adolescentkinje, ali i partnere adolescente, nezavisno od izbora koje donesu (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

4. Rizici i zaštitni faktori adolescentnog perioda

Adolescencija je period tranzicije sa jednog nivoa školovanja na svaki sledeći, pri čemu mladi mijenjaju društvene grupe, suočavaju se sa novim socijalnim situacijama, ulogama i očekivanjima pri čemu razvijaju svoj socijalni identitet i socijalne kompetencije u okviru istog (Tanti, Stukas, Halloran & Fodday, 2011).

Ilišin (1999) adolescenciju opisuje kao period prožet naizmjeničnim konformizmom i ekstremizmom u ponašajnim obrascima, koji se manifestuju kao pomirljivost i pobuna, u skladu sa individualnim specifičnostima suočavanja sa uticajnim faktorima iz okoline.

Wolf i Crockett (2011) je ističu kao životni period u kojem su mlade osobe sklonije rizičnim ponašanjima nego u drugim razdobljima života. Razlog tome je fizički i psihički razvoj, formiranje identiteta, suočavanje sa brojnim izazovima koji se tiču formiranja novih odnosa i planiranja budućnosti (Perry i Pauletti, 2011; prema Đuranović, 2014).

Termin rizik se dovodi u vezu sa svakim ponašanjem koje može imati potencijalno ugrožavajuće, negativne i dugotrajne posljedice po pojedinca u fizičkom i psihosocijalnom smislu (Vézina, Heber, Poulin, Vitaro & Tremblay, 2011)

Čini se da je danas, kada se usred naučnog i tehnološkog razvoja pruža bezbroj mogućnosti za rast i razvoj, teže nego ikad na promišljen i autentičan način izgraditi svoju ličnost. Prilike, mogućnosti i šanse mogu biti prednost ali su katkad zbunjujuće jer se u istima javlja neusaglašenost u poželjnim društvenim vrijednostima i uopštenom načinu života.

Mladalačka potreba za pripadanjem vršnjačkoj skupini često dovodi do nekritičkog stapanja sa istom u pogledu stavova i aktivnosti koje im se direktno ili indirektno nameću. Međutim treba istaći da adolescenti nemaju pasivnu ulogu u svom sazrijevanje već sami donose izbore u okviru svojih kapaciteta, porodične pripadnosti i individualnih karakteristika ličnosti (Lebedina-Manzoni, Lotar & Ricijaš, 2008).

Kada govorimo o uticajima, mora se spomenuti uticaj masovnih medija čija je zastupljenost višestruka jer okvirno 90% adolescenata ima društvene mreže na kojima se promoviše nasilje, alkoholizam, kockanje i konzumiranje cigareta kao nešto što je društveno prihvatljivo i poželjno. Zakonski propisi su izuzetno slabi pri čemu se ne kažnjava nepridržavanje propisa u toku vožnje, pri čemu se konkretno misli na prebrzu vožnju van dozvoljene brzine i konzumiranje alkohola. Nesrećni slučajevi prilikom vožnje su čest slučaj kada su u pitanju adolescenti i često uzrokuju smrt, invalidnost

ili dugotrajni zdravstveni problem. Zaštitni činioci konkretne rizične aktivnosti bi bili osvještavanje negativnih posljedica konzumiranja alkohola tokom vožnje i prebrze vožnje, ukazivanje na značaj korišćenja sigurnosnih pojaseva kao prevenciju zdravlja a ne upisane novčane kazne, jači i temeljnije sprovedeni zakoni pri čemu će mladi trpjeti posljedice neodgovornog ponašanja (Kapor- Stanulović, 2007).

Pušenje je najrašireniji i najuobičajeniji oblik zavisnosti a smatra se najvećom zdravstvenom opasnosti u savremenom svijetu. Glavna oboljenja uzrokovana pušenjem jesu kardiovaskularna oboljenja, rak pluća, bronhitis, problemi sa disajnim organima. Aktivni pušači su češće bolesni, imaju slabiji imunitet i kraći životni vijek. Koliko je zastupljena pojava pušenja govori i porast pasivnih pušača koji se smatraju izloženim štetnosti duvanskog dima protiv njihove volje, boraveći u prostoriji sa aktivnim pušačima.

Alkohol je na istom rangu sa cigaretama kada je u pitanju vrijeme isprobavanja i mehanizma za početke konzumacije istog. U pitanju je uticaj vršnjačke grupe, teško odolijevanje iskušenju, želje za dokazivanjem odraslosti i zrelosti. Alkohol je, kao i cigarete, vrlo lako dostupan. Blokirajući psihološke kočnice jača bolje raspoloženje, daje prividnu sigurnost i snagu, stvara doživljaj opšte prijatnosti. Ono što alkohol čini daleko opasnijim od cigareta, jesu posljedična visokorizična ponašanja uzrokovana izmijenjenim stanjem svijesti i onemogućenim racionalnim rasuđivanjem. Konzumacija povećava učestalost saobraćajnih nesreća i udesa, čime štete sebi ali i drugim ljudima u saobraćaju, pri čemu su česti i smrtni ishodi. Davljenje, padovi, lomovi, tuče, krađe su cijeli niz posljedičnih događaja. Takođe, mladi se lakše upuštaju u seksualne odnose bez upotrebe kontraceptivne zaštite što za posljedice može imati neželjene trudnoće, polne bolesti.

Posljedice se oslikavaju i na uobičajeni tok i zadatke na dnevnom nivou tako što ometa i otežava ispunjavanje razvojnih zadataka što znatno usporava školovanje, osposobljavanje i sabotira mogućnost zaposlenja. Ukoliko se problem usmjeri na konstantnu konzumaciju može dovesti i do promjena u socioekonomskoj sferi, gubitak prijatelja i statusa u društvu, razaranje porodice, gubitak samopoštovanja i slobode

Upotreba *droga* je u porastu u odnosu na raniji period. Marihuana se smatra najčešće korišćenom drogom u savremenom svijetu a njeno legalizovanje u nekim zemljama doprinosi normalizovanju

konzumacije. Pušenje cigareta i alkohol često prethode upotrebi droge, jer osoba ulazi u začarani krug i onda lakaše prelazi na više nivo „zabranjenog“, sa pojačanim dejstvima (Kapor- Stanulović, 2007).

Mate (2019) pod zavisnošću podrazumijeva:

- Preokupaciju određenom supstancom
- Slabu kontrolu nagona obrasca ponašanja
- Nastavljanje konzumacije uprkos neželjenim posljedicama
- Frustraciju zbog nedostatka supstance

Uvijek postoji nada da će mladi u većini ostati na nivou isprobavanja i eksperimentisanja ali postoje faktori koji doprinose da se razvije bolest zavisnosti (Kapor- Stanulović, 2007). Zavisnost od psihoaktivnih supstanci možemo posmatrati kao promjenu moždane hemijske strukture koja se remeti pod uticajem unijete supstance ali neurohemiju mozga ne možemo posmatrati nezavisno od dinamičnosti životnih puteva, emocija i izbora (Mate, 2019).

Zaštitni činioci se definišu kao unutrašnje i spoljašnje snage koje mogu da smanje, ublaže i preveniraju djelovanje rizičnih faktora na razvoj i normalno psihosocijalno funkcionisanje mladih (Martinjak i Odeljan, 2016).

Zaštitni činioci se mogu podijeliti na individualne, porodične i školske.

Individualni zaštitni činioci mogu biti:

- Visoka inteligencija
- Emocionalna inteligencija
- Step en prosocijalnih vještina
- Temperament

Porodični zaštitni činioci mogu biti:

- Dobri interpersonalni odnosi
- Usklađeni vaspitni stilovi
- Osjećaj pripadnosti i sigurnosti
- Roditeljska toplina

- Roditeljski nadzor

Školski zaštitni faktori:

- Visoka školska postignuća
- Pozitivan stav prema školi
- Prijatna i podržavajuća školska klima
- Dobar odnos sa nastavnicima/ nastavnicama
- Kvalitetni odnosi sa vršnjacima
- Vannastavne aktivnosti

(Marković, Šobot, Ivanović- Kovačević, Martinović- Mitrović, 2011)

5. Prevencija i podrška mladima

Prevencija se može definisati kao niz postupaka, aktivnosti, mjera kojima je za cilj sprečavanje razvoja rizičnih ponašanja koja su posljedično problematična i mogu rezultirati bolestima zavisnosti, neželjenom trudnoćom, polnim bolestima, pogubnim automobilskim nesrećama.

Postoje dva univerzalna nivoa prevencije; ona koja su usmjerena na cijelo društvo i selektivna koja su fokusirana na određene individue ili grupacije koje su u povećanom riziku jer imaju problematične obrasce ponašanja.

Razvoj efektivnih preventivnih programa uslovljen je poznavanjem i prepoznavanjem uzroka, kao i rizičnih i zaštitnih činioca koji su povezani sa ponašanjem što često uključuje širu sliku koja podrazumijeva porodične i školske prilike i odnose (Brlas i Gorjanac, 2015).

Ono što se pokazalo do sada jeste da predavanja na određene teme, recimo posljedice pušenja cigareta/alkoholizma ili narkomanije nisu ostavile efekat na mlade. Tim predavanjima često fali kontinuitet u izlaganju, a adolescenti ih često posmatraju kao obavezu i nametanje. Takođe, mladi su više fokusirani na svoju sadašnjost i rijetko razmišljaju o dugoročnim posljedicama (Kapor- Stanulović, 2007). Potvrđeno je da veći efekat ostavljaju treninzi socijalnih vještina i kompetencija koji rezultiraju osjećajem zadovoljstva i postignuća te samim tim smanjuju mogućnost razvijanja problematičnog ponašanja. Dok sa druge strane, prezentacije o štetnim posljedicama duvana/alkohola/ narkotika nisu dali zadovoljavajuće rezultate (Mihić i Bašić, 2008).

S obzirom da se mladi osjećaju neshvaćeno i nesigurno na pragu ulaska u svijet odraslih potrebno im da ih neko sasluša, razumije, ne osuđuje, ne nameće svoje stavove već pruži podršku, stručne informacije i ukaže na postojeće snage i vrline. Time se podstiče samosvijest, samorazumjevanje i samopouzdanje, odnosno temelj za razvijanje poželjnih vrijednosti i osobina koje čine bazu za prevenciju rizičnih i devijantnih ponašanja. Nametanje, osuđivanje, s grubim narativom plasirane informacije dovode do bunta i osjećanja nedovoljnosti i osamljenosti (Kapor- Stanulović, 2007).

Što se seksualnog ponašanja tiče, podaci govore da mladi posjeduju nedovoljno informacija u ovoj oblasti, da su to polupotpune ili nepotpune informacije, mitovi i pogrešna uvjerenja koji se usputno usvajaju iz medija ili od vršnjaka. Formalne edukacije u ovoj oblasti ukazuju na štetne posljedice kao što su neželjene trudnoća i polne bolesti, pri čemu se zanemaruju prirodna strana i ostvaruje efekat

zaplašivanja (Kapor- Stanulović, 2007). Programi koji nude informacije o kontraceptivnim sredstvima, značaju korišćenja istih su neophodni kako bi podigli svijest o samoj primjeni ali bi značajne bile i interaktivne metode koje imaju za cilj da nauče mlade kako da koriste zaštitu. Osim toga važno je raditi na asertivnoj komunikaciji i jačanju kapaciteta mladih da prepoznaju i iskažu svoje potrebe u emotivnom odnosu (Braverman, 2000).

Kada je u pitanju nasilje, osim formalne edukacije i informacija smatra se važnim pojačati nadzor nad dešavanjima u školi i raditi na stabilnijoj saradnji škole i roditelja u vidu češćih sastanaka i izvještavanja o aktuelnim dešavanjima. Značajnim se smatra podsticanje otvorene diskusije učenika o aktuelnim temama/ problemima/ dešavanjima, aktivno učešće u dijalozima, promišljanje o uzrocima i posljedicama određenog ponašanja što rezultira kritičkim promišljanjem tokom formiranja stavova a samo po sebi predstavlja jak zaštitni faktor od ponašanja u riziku. Ovaj način komuniciranja doprinosi boljoj klimi u odjeljenju ali i dubljem međusobnom upoznavanju (Olweus, Popović i Kunc, 1998).

Kada su u pitanju sredstva zavisnosti, važe uopšteni preventivni modeli koji akcenat stavljaju na jačanju samopoštovanja, građenju sopstvenog sistema vrijednosti, modela življenja, prevazilaženja problema, umjesto na štetne posljedice konzumacije. Iznošenje činjenica o dejstvu narkotika na psihološkom nivou dovodi do suprotnog efekta mistifikovanja konzumacije i privlačnosti prema halucinaciji, jakog doživljaja sebe, smirivanja organizma. Potrebno je razmatrati na nivou diskusije o mogućim razlozima i motivima konzumacije pri čemu među vršnjacima mogu naići na razumjevanje i preispitivanje svojih motiva i nastojanja (Kapor- Stanulović, 2007). Takođe, postoje individualne i porodične terapije, dnevni centri , ljetnji kampovi koji u svom fokusu imaju mlade koji su prepoznati kao zavisnici, a koji su u svojoj osnovi usmjereni na razvoj kognitivnih i socijalnih vještina (Berk, 2008). Kognitivno- bihevioralna terapija je usmjerena na promjenu autodestruktivnog razmišljanja i ponašanja kroz treninge samospoznaje, jačanjem vještina za odupiranjem žudnji te prepoznavanju uzroka koji budu česti okidači (Waldron i Kaminer, 2004). Određeni tretmani fokus stavljaju na širu okolinu, sredinske uslove, porodicu i prijatelje. Funkcionalna terapija u svom fokusu ima eksternalizovane probleme u ponašanju i probleme u porodičnim odnosima. Cilj je unaprijediti komunikaciju, popraviti odnose, izgraditi ili poboljšati roditeljske vještine, ojačati bliskost pod uslovom da uključeni članovi budu motivisani za promjenu (Hartnett, Carr, Hamilton-Oreilly, 2017).

Da bi preventivni programi, mjere ili intervencije bili uspješni i ostavili maha, moraju biti kontinuirani, dugi i dosljedni. Takođe, mirna i povoljna sredina bez uobičajenih nadržajnih okidača je uslov trajne promjene (Berk, 2008).

6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

6.1 Predmet istraživanja

S obzirom da se razvoj u adolescenciji odvija kroz socijalne odnose u okviru kojih prijateljski odnos ima važnu ulogu, predmet ovog istraživanja baziraće se na analiziranje socijalnog razvoja kroz odnose u adolescenciji. Kao komponenta socijalnog razvoja uzeće se u obzir socijalne kompetencije koje predstavljaju razvojnu bazu kognitivnih, socijalnih i emocionalnih vještina koje su ključne za uspostavljanje pozitivnih odnosa u društvu.

6.2 Ciljevi i zadaci istraživanja

Proces socijalizacije karakteriše razvoj socijalnog identiteta ali i individualizacija pojedinca pri čemu se često ističe vršnjački uticaj kao značajan faktor socijalizacijskog usmjeravanja.

Cilj ovog istraživanja baziraće se na sagledavanje socijalnog razvoja kroz odnose u adolescenciji.

Kao komponenta socijalnog razvoja uzeće se u obzir socijalne kompetencije čija je svrha bolje cjeloživotno funkcionisanje a najčešće se stiču u adolescentnom periodu kroz iskustvene odnose. Iskustveni odnosi se najprije formiraju prihvatanjem u društvenoj grupi. Značajna društvena grupa u srednjoškolskom periodu, odnosno periodu srednje adolescencije, jeste odjeljenje koje krase dinamika odnosa u skladu sa razvojnim periodom zajedničkog uzrasta.

Na osnovu postavljenog cilja istraživanja, konkretizovani su sledeći zadaci:

- Utvrditi da li postoji pozitivna korelacija između vršnjačkog prihvatanja i sticanja socijalnih kompetencija;
- Utvrditi da li postoji pozitivna korelacija između stečenih socijalnih kompetencija i stepena samopouzdanja;
- Utvrditi da li postoji negativna korelacija između stepena samopouzdanja i socijalnih briga

6.3 Hipoteze istraživanja

U skladu sa postavljenim ciljem, formirane su sledeće hipoteze:

H1: Pretpostavlja se da će postojati pozitivna korelacija između stepena prihvatanja i stepena stečenih socijalnih kompetencija.

H2: Pretpostavlja se da će postojati pozitivna korelacija između stepena socijalnih kompetencija i stepena samopoštovanja.

H3: Pretpostavlja se da će postojati negativna korelacija stečenog stepena samopoštovanja i socijalnih briga.

6.4 Operacionalizacija varijabli

Varijabla je karakteristika ili obilježje neke pojave koje se mijenja odnosno varira. Nezavisna varijabla se shvata kao osobina ili faktor koju istraživač namjerno unosi radi utvrđivanja njenog uticaja na neku drugu zavisnu varijablu. Nezavisne varijable su one koje vrše uticaj, a zavisne one na koje se vrši uticaj.

Nezavisne varijable u ovom istraživanju su: socio-demografski podaci, konkretnije pol, uzrast i školski prosjek; zatim vršnjačko prihvatanje.

Zavisne varijable su: socijalne kompetencije, samopoštovanje i socijalne brige.

6.5 Karakter i značaj istraživanja

Problem ovog istraživanja proizilazi iz neposredne pedagoške prakse pa se može reći da spada u grupu mikro istraživanja. U radu je korišćen teorijski i empirijski pristup, te se može reći da ima teorijski i praktični značaj.

Teorijski značaj se ogleda u prikupljanju podataka iz stručne literature za opsežnija istraživanja koja se tiču socijalnog razvoja i uticaja na ostale segmente života. Praktični značaj se ogleda u korišćenju dobijenih podataka za sveobuhvatnija istraživanja, proširivanju stručne literature, osvješćivanja značaja optimalnog socijalnog razvoja za cjeloživotno funkcionisanje.

6.6 Metode i instrumenti istraživanja

Metoda koja će se koristiti u radu jeste metoda teorijske analize, pri čemu ćemo kao osnovni metodološki postupak koristiti analizu sadržaja koja omogućava jasan uvid u naučno relevantne pretpostavke, informacije i činjenice, stvarajući kvalitetna polazišta za pouzdana procjenjivanja i zaključivanja. Takođe, koristiće se deskriptivna metoda kako bi se procijenilo trenutno stanje samog cilja istraživanja. U okviru ove metode koristiće se anketni upitnik za učenike, kako bi se prikupili neophodni podaci o proučavanoj pojavi.

Anketni upitnik će se sastojati od pet djelova. Prvi dio će se sastojati iz tri osnovna pitanja koja se tiču pola, godina i postignutog školskog uspjeha na kraju godine.

Za drugi dio koji ispituje stepen vršnjačke prihvaćenosti, koristiće se skala “Social competence with peers”, autorke Susan H Spence (1995), sadržana od 10 tvrdnji. Ispitanici na trostepenoj skali zaokružuju stepen slaganja sa tvrdnjom (nije tačno, ponekad tačno, većinom tačno).

Treći dio obuhvata skalu od 25 tvrdnji a ispituje stepen stečenih socijalnih kompetencija (“Social skills questionnaire”), konkretnije kooperacije, asertivnosti, empatije i samokontrole, konstruisan od strane grupe autora McGinnis, Goldstein, Sprafkin, Gershaw & Klein (2006). Ispitanici na trostepenoj skali zaokružuju stepen slaganja sa tvrdnjom (skoro nikad, ponekad, skoro uvijek).

U četvrtom djelu, koristiće se skala samopoštovanja autora Morisa Rosenberga (1965), sastojana od 10 tvrdnji. Ispitanici na petostepenoj skali zaokružuju stepen slaganja sa tvrdnjom (potpuno netačno, uglavnom netačno, ni tačno/ni netačno, uglavnom tačno, potpuno tačno).

Peti dio obuhvata skalu procjene socijalnih briga, konstruisanu od strane Susan H Spence (1995) a koja sadrži 13 tvrdnji. Ispitanici na trostepenoj skali, zaokružuju stepen slaganja sa tvrdnjom (nije tačno, ponekad tačno, većinom tačno). Za uzorak istraživanja (N=139) odabraće se ispitanici iz populacije učenika srednjih škola na teritoriji opštine Kotor.

6.7 Uzorak istraživanja

Uzorak ovog istraživanja čini ukupno 139 učenika JU Gimnazije “Kotor”, konkretnije učenici III razreda Gimnazije od kojeg su dva odjeljenja opšteg i jedan filološkog smjera. Takođe učestvovalo je po jedno odjeljenje III razreda medicinske i ekonomske škole. Od 139 ispitanika, 100 je bilo ženskog pola (72%) dok je 39 bilo muškog pola (28%). (AS=16.83, SD=0.73)

6.8 Organizacija i tok istraživanja

Nakon proučavanja dostupne stručne literature i definisanja samog cilja istraživanja, izvršena je realizacija istog. Instrument istraživanja odobren je od strane Ministarstva prosvjete i Zavoda za školstvo Crne Gore, nakon podnešenog zahtjeva i izvršenog uvida u projekat master teze. Prije sprovođenja anketiranja, konsultovana je Uprava škole radi dogovora oko načina realizacije istraživanja.

Organizacija istraživačkog toka i terenskog djela istraživanja sprovedeno je samostalnim naporom istraživača. Istraživanje je sprovedeno u septembru 2023. godine u JU Gimnaziji “Kotor”. Prikupljanje empirijske građe izvršeno je kroz anonimni pristup ispitanika, čime je omogućena zaštita privatnosti kao i objektivnost njihovih iskaza. Učenici su upitnik ispunjavali elektronski putem, preko Google forms aplikacije, iz ekonomičnih razloga.

6.9 Statistička obrada podataka

Nakon prikupljanja podataka pristupljeno je njihovoj statističkoj obradi, uz upotrebu IBM SPSS 20 paketa (Statistics Packet for Social Science version 20).

7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Prije nego što pristupimo glavnim analizama sa ciljem da odgovorimo na postavljene ciljeve i testiramo hipoteze istraživanja, prikazaćemo osnovne deskriptivne podatke za varijable uključene u istraživanje. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i rasponi skorova prikazani su u Tabeli 1.

7.1 Deskriptivne vrijednosti za vršnjačko prihvatanje, socijalne kompetencije, samopoštovanje, socijalne brige i školski uspjeh

Tabela 1. Prosječne vrijednosti za vršnjačko prihvatanje, socijalne kompetencije, samopoštovanje, socijalne brige i školski uspjeh

	Teorijski raspon (minimum i maksimum)	Empirijski raspon (minimum i maksimum)	AS	SD
Vršnjačko prihvatanje	10 – 30	10 – 30	24.22	4.54
Socijalne kompetencije	25 – 75	25 – 75	62.23	9.31
Samopoštovanje	10 – 40	10 – 40	27.36	4.92
Socijalne brige	13 – 39	13 – 39	29.20	8.30
Školski uspjeh	2.00 – 5.00	2.33 – 5.00	3.95	0.79

Prema podacima tabele 1, prosječne vrijednosti svih varijabli koje se odnose na socijalni razvoj i socijalne odnose se nalaze u okviru očekivanih vrijednosti teorijskih raspona skorova. Individualni minimalni i maksimalni skorovi učenika se kreću u rasponu od minimalnih do maksimalnih mogućih skorova na svakoj skali, dok se prosječne vrijednosti nalaze u rangu srednjih ka nešto višim vrijednosti (prema rasponu skala) kod vršnjačkog prihvatanja, socijalnih kompetencija, samopoštovanja i socijalnih briga. To ukazuje da, na nivou cijelog uzorka, učenici imaju zadovoljavajući nivo vršnjačke prihvaćenosti, socijalnih kompetencija i samopoštovanja.

Može se konstatovati i da na nivou cijelog uzorka, ispitanici ispoljavaju umjeren nivo socijalnih briga. Ukoliko sagledamo standardnu devijaciju ovih varijabli, pored prisustva minimalnih i maksimalnih mogućih skorova, može se istaći da su ispitani učenici predstavljaju prilično heterogen uzorak u pogledu toga u kojoj mjeri su prihvaćeni od strane vršnjaka, stepena posjedovanja socijalnih kompetencija, samopoštovanja i socijalnih briga. Drugim rečima, naglašene su individualne razlike kod ovih varijabli. Kada je u pitanju školski uspjeh, koji je takođe registrovan u ovom istraživanju pomoću prosječne ocene, može se konstatovati da učenici na nivou ispitanog uzorka imaju vrlo dobar uspjeh, dok su prisutni kako oni sa dovoljnim, tako i oni sa odličnim uspjehom.

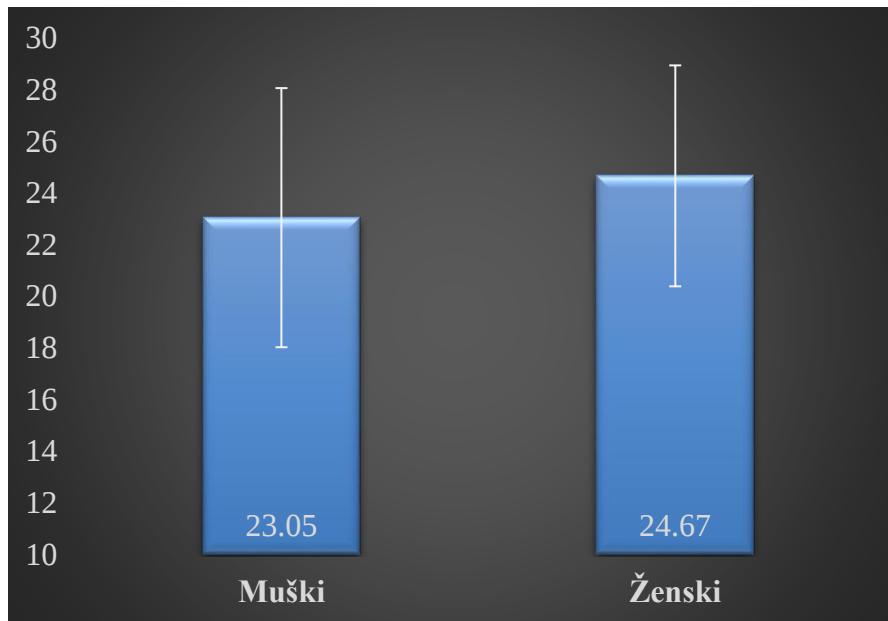
7.2 Socio- demografska obilježja ispitanika

U ovom istraživanju, u okviru socio- demografskih obilježja, ispitivani su pol (muški/ ženski), uzrasta i školskog prosjeka na kraju školske godine. Izvršena je preliminarna analiza korelacije ovih obilježja sa varijablama koje su u fokusu istraživanja.

7.2.1 Razlike u odnosu na pol u vršnjačkom prihvatanju, socijalnim kompetencijama, samopoštovanju i socijalnim brigama (t-test)

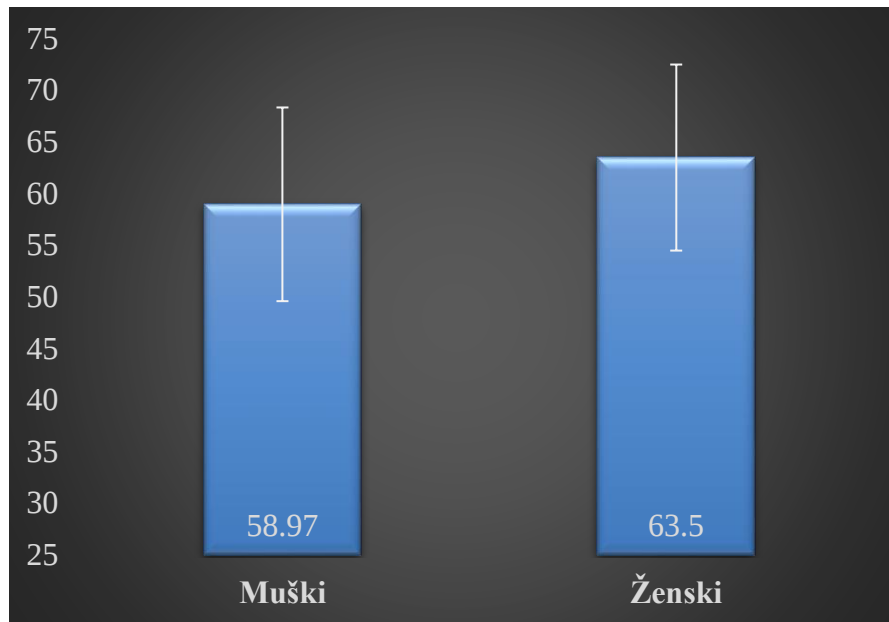
T-testom je utvrđeno da između dječaka (AS = 23, SD = 5,02) i djevojčica (AS = 24,67, SD = 4,28) ne postoji statistički značajna razlika ($t = -1,90$, $p = 0,06$) u pogledu vršnjačkog prihvatanja (Grafikon 1).

Grafikon br.1 Vršnjačko prihvatanje i pol

Rezultati t-testa ($t = -2,63$, $p = 0,01$) su pokazali da djevojčice ($AS = 63,50$, $SD = 9,01$) imaju nešto viši nivo socijalnih kompetencija od dječaka ($AS = 58,97$, $SD = 9,38$). Podaci su prikazani na Grafikonu 2.

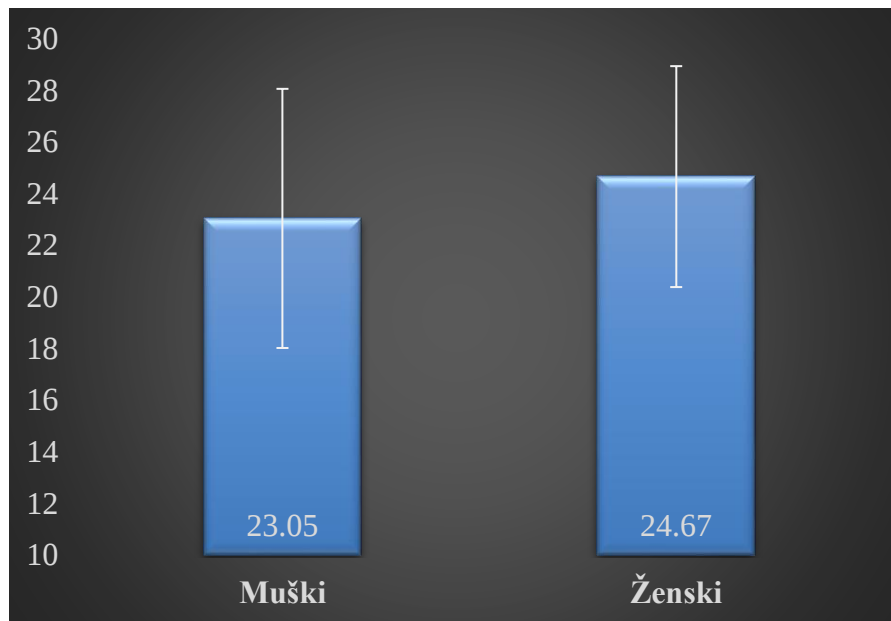
Grafikon br.2 Socijalne kompetencije i pol

Može se reći da ovaj podatak nije iznenađujući s obzirom da istraživanja pokazuju da su adolescentkinje manje socijalno usamljene, imaju kvalitetnija prijateljstva te pokazuju više prosocijalnih obrazaca ponašanja. Takođe je utvrđeno da imaju niži stepen agresivnosti i nasilničkog ponašanja (Klarin, Proroković, Simić- Šašić, 2010).

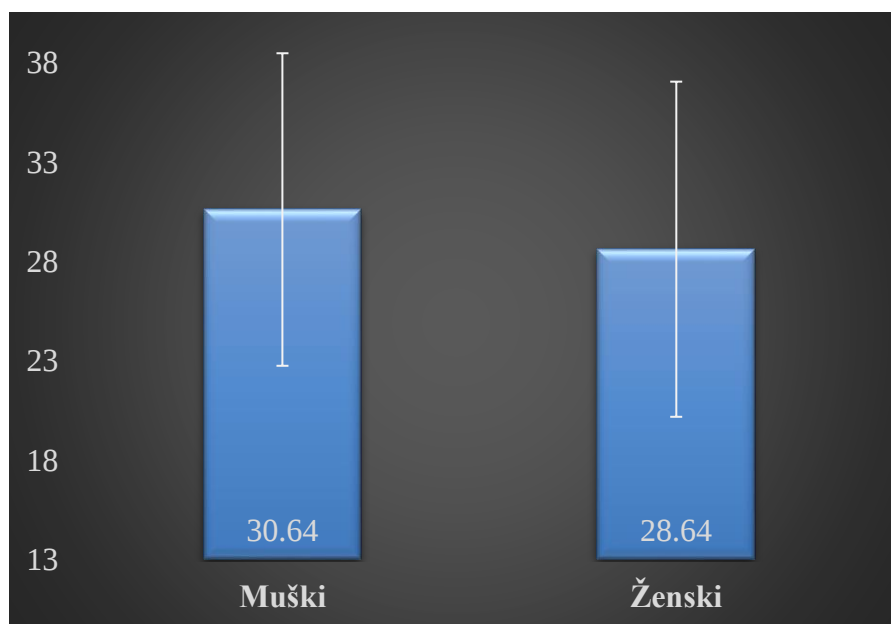
Kada je u pitanju samopoštovanje (Grafikon 3) rezultati t-testa ($t = -1,78$, $p = 0,08$) su pokazali da između dječaka ($AS = 26,18$, $SD = 5,22$) i djevojčica ($AS = 27,82$, $SD = 4,75$) ne postoje statistički značajne razlike.

Grafikon br.3 Samopoštovanje i pol

Na kraju, t-test je pokazao da se dječaci ($AS = 30,64$, $SD = 7,87$) i djevojčice ($AS = 28,64$, $SD = 8,44$) ne razlikuju značajno ($t = 1,27$, $p = 0,20$) u stepenu ispoljenosti socijalnih briga (Grafikon 4).

Grafikon br.4 Socijalne brige i pol

7.2.2 Povezanost uzrasta i prosječnog školskog prosjeka sa vršnjačkim prihvatanjem, socijalnim kompetencijama, samopoštovanjem i socijalnim brigama

Tabela br.2 Socijalni razvoj, uzrast i školski prosjek

	Uzrast		Prosjek	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Vršnjačko prihvatanje	-0,03	0,76	0,12	0,17
Socijalne kompetencije	-0,01	0,26	0,14	0,09
Samopoštovanje	-0,04	0,68	0,01	0,86
Socijalne brige	-0,05	0,53	-0,10	0,25

Kao što pokazuju podaci iz Tabele 2, uzrast učenika i prosječna ucena nijesu povezani sa vršnjačkim prihvatanjem, socijalnim kompetencijama, samopoštovanjem i socijalnim brigama. Uzorkom su uglavnom bili obuhvaćeni ispitanici uzrasta od 17 (60,7%), 16 (23,6%) i nešto malo od 18 godina (10%). Iako istraživanja pokazuju da stepen socijalnih kompetencija uglavnom pozitivno korelisan sa akademskim uspjehom, u ovom slučaju se nije dobila statistički značajna povezanost. Rezultat može biti i posljedica ograničenja samog istraživanja, a to je reprezentativnost i objektivnost uzorka s obzirom da su obuhvaćeni adolescenti sa teritorije Kotora.

Ipak, određena istraživanja pokazuju da podsticanje socijalnih i emocionalnih kompetencija mogu unaprijediti prosocijalno ponašanje, školski uspjeh a smanjiti ponašanja u riziku (Durlak i Weisberg, 2005; Taylor i Dymnicki, 2007; prema Takšić i Samarin, 2009).

7.3 Rezultati prema postavljenim zadacima i hipotezama istraživanja

Kako bi se odgovorilo na osnovni cilj, konkretne zadatke i testirale postavljene hipoteze, Pirsonovim koeficijentima proste pravolinijske korelacije ispitano je da li postoji povezanost između vršnjačkog prihvatanja, socijalnih kompetencija, samopoštovanja i socijalnih briga (Tabela 3).

S obzirom na obimnost broja podataka, u radu su prikazane samo najznačajnije veze za koje smo smatrali da imaju najveći statistički značaj.

Tabela br.3 Povezanost vršnjačkog prihvatanja, socijalnih kompetencija, samopoštovanja i socijalnih briga (Pirsonov koeficijent korelacije)

	Socijalne kompetencije		Samopoštovanje		Socijalne brige	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Vršnjačko prihvatanje	0,54	0,00	0,30	0,00	-0,07	0,42
Socijalne kompetencije			0,46	0,00	0,07	0,40
Samopoštovanje					-0,21	0,01
Socijalne brige						

Dobijeni podaci iz tabele 3 ukazuju da je utvrđena pozitivna korelacija vršnjačkog prihvatanja sa socijalnim kompetencijama i samopoštovanjem, što jasno ukazuje Pirsonovov koeficijent korelacije (*r*) koji iznosi 0,54 i 0,30 . Ova povezanost upućuje da učenici koji su prihvaćeni od strane vršnjačke grupe, imaju viši stepen socijalnih kompetencija i samopoštovanja.

Pirsonov koeficijent (*r*) koji iznosi 0,46 ukazuje da je utvrđena pozitivna korelacija između stečenih socijalnih kompetencija i stepena samopoštovanja, što govori da učenici koji posjeduju socijalne kompetencije imaju viši nivo samopoštovanja.

Međutim, rezultati (*r* = -0,21) pokazuju da su socijalne brige imaju negativnu korelaciju samo sa samopoštovanjem, dok ne ostvaruju statističku značajnu povezanost sa vršnjačkim prihvatanjem i

socijalnim kompetencijama. Ovaj podatak upućuje da učenici sa višim samopoštovanjem imaju niži stepen socijalnih briga.

Prvom hipotezom (H1) bilo je pretpostavljeno da će stepen vršnjačkog prihvatanja biti pozitivno povezan sa stepenom stečenih socijalnih kompetencija. S obzirom na dobijene rezultate, hipoteza je u potpunosti potvrđena. Kada se uzme u obzir pozitivna veza između ovih varijabli, može se spekulirati o potencijalnom smjeru uticaja. Teorijski posmatrano, ima osnova da se pretpostavi da razvijenije socijalne kompetencije utiču na to da pojedinac bude u većoj mjeri prihvaćen od strane vršnjaka, budući da su vrlo važne za izgradnju (kvalitetnih) socijalnih odnosa na kojima se zasniva prihvaćenost u društvu. Prije svega, adolescenti sa razvijenijim socijalnim kompetencijama mogu ispoljavati širok spektar socijalno poželjnih, prosocijalnih i prijatnih ponašanja, i verovatno će se bolje uklapati u društvo, te će na osnovu toga biti i bolje prihvaćeni. Sa druge strane, visok stepen vršnjačkog prihvatanja bi mogao predstavljati stabilnu osnovu za socijalne kompetencije, pri čemu bi prihvaćenost od strane vršnjaka mogla da predstavlja usmjerenje daljem razvoju socijalnih kompetencija. Ukoliko su adolescenti dobro prihvaćeni od strane svojih vršnjaka, to može predstavljati podražavajuće okruženje za njih, u kojem mogu razvijati socijalne kompetencije, vježbati svoje socijalne vještine i pronalaziti dobre načine za rešavanje konflikata. Dakle, kada se uzmu u obzir obje perspektive, moglo bi se reći da je ovaj proces dvosmjernan – da vršnjačko prihvatanje može podsticati razvoj socijalnih kompetencija, dok zauzvrat, razvijenije socijalne kompetencije mogu predstavljati važan resurs za visok nivo vršnjačkog prihvatanja.

Drugom hipotezom (H2) bilo je pretpostavljeno da će socijalne kompetencije biti pozitivno povezane sa samopoštovanjem. Budući da je utvrđena pozitivna korelacija, i ova hipoteza je potvrđena. Dakle, rezultati su pokazali da učenici koji imaju razvijenije socijalne kompetencije će imati viši stepen samopoštovanja. Kao i u prethodnom slučaju, i kod ove veze se može spekulirati o potencijalnom uticaju. Naime, adolescenti sa razvijenijim socijalnim kompetencijama mogu ispoljavati adekvatnije socijalno ponašanje, bolje rješavati konflikte sa vršnjacima te graditi bolje vršnjačke odnose, što se može pozitivno odraziti na njihovu samosvijest. Međutim, potpuno je osnovano razmatrati i suprotan smjer uticaja. Adolescenti koji se osjećaju samopouzdana, imaju pozitivan stav prema sebi i zadovoljni su sobom mogu zbog takvih svojih karakteristika imati veći potencijal za adekvatnu interakciju sa drugima, bolje rješavati konflikte, ali i djelovati privlačnije vršnjacima, što im može koristiti za razvoj socijalnih kompetencija. Stoga bi se i u ovom slučaju moglo spekulirati o recipročnom uticaju – da

samopoštovanje može podsticati razvoj socijalnih kompetencija, ali i da se socijalne kompetencije mogu pozitivno reflektovati na samopoštovanje.

Trećom hipotezom (H3) bilo je očekivano da će postojati negativna korelacija između stepena samopoštovanja i socijalnih briga. Rezultati su pokazali da je samopoštovanje negativno povezano sa stepenom socijalnih briga, čime je hipoteza potvrđena. Dakle, učenici sa višim stepenom samopoštovanja će uglavnom ispoljavati manje socijalnih briga u situacijama kada učestvuju u zajedničkim aktivnostima sa vršnjacima, kada upoznaju nove prijatelje ili kada treba da predstave svoj rad pred grupom u razredu. S obzirom na to da visok nivo socijalnih briga može predstavljati prepreku za razvoj adekvatnih obrazaca socijalnog ponašanja u adolescenciji, ovaj rezultat potvrđuje značaj samopoštovanja u adolescenciji. Može se smatrati da samopoštovanje predstavlja važan resurs za optimalno socijalno ponašanje, ne samo u adolescenciji, već i za dalji razvoj ličnosti.

ZAKLJUČAK

U ovom djelu rada ćemo ukazati na osnovne zaključke našeg istraživanja. U fokusu rada bilo je sagledavanje socijalnog razvoja kroz odnose u adolescenciji, pri čemu smo se ograničili na socijalne kompetencije kao komponentu razvoja, zbog širokog opsega same tematike.

U teorijskom djelu rada razmotrena su pitanja procesa socijalizacije, izvora kao i glavnih prenosilaca socijalnog učenja sredine, pri čemu je posebno obraćena pažnja na porodicu kao primarnu zajednicu društva. Predstavljen je hronološki raspon adolescentnog perioda, sa propratnim razvojnim kognitivnim, socijalnim i emocionalnim promjenama. Ukazano je na značaj socijalizacije kao glavane usmjeravačke pokretnice ovog perioda. Navedene su promjene koje se dešavaju u socijalnim odnosima a koje predstavljaju prirodan slijed i očekivanu posljedicu kognitivnog razvoja i sveopšteg rasta. Ukazano je na značaj prijateljstva koji predstavlja bazu samospoznaje jer jedinka u okviru odnosa upoznaje sebe, što pokazuje da je građenje socijalnog i ličnog identiteta međuzavisno neodvojivo. Predočen je značaj i uloga socijalnih kompetencija, sa fokusom na socijalne odnose ali i cjeloživotno funkcionisanje. Istaknut je najvažniji zadatak adolescentnog doba a to je formiranje identiteta, pri čemu se naglašava kompleksnost i dinamičnost procesa sa propratnim krizama i varijacijama završetka istog. Naglašena je važnost zdravlja, predstavljeni su rizici ali i zaštitni činioci razvoja, razmotrene najdjelotvornije preventivne intervencije.

Empirijski dio rada bavio se uticajem vršnjačkih odnosa na razvoj socijalnih kompetencija, pri čemu se utvrđivala korelacija sa stepenom samopoštovanja i socijalnih briga. Osnovni cilj istraživanja je analiza socijalnog razvoja sa fokusom na povezanost vršnjačkog prihvatanja, socijalnih kompetencija, samopoštovanja i socijalnih briga.

Da bismo utvrdili povezanost ovih varijabli, sprovedeno je istraživanje kojim je obuhvaćeno 139 ispitanika. Definisane su tri osnovne hipoteze istraživanja, opisan postupak istraživanja a rezultati obrade su prikazani i prodiskutovani u odnosu na postavljane hipoteze.

Pregledom deskriptivnih podataka zaključeno je da ispitanici, na nivou cijelog uzorka, imaju zadovoljavajući stepen socijalnih kompetencija, vršnjačke prihvaćenosti i samopoštovanja, dok bi se moglo reći da ispoljavaju umjereni stepen socijalnih briga. Preliminarna analiza podataka je pokazala da ove varijable, koje odrednica socijalnog ponašanja i razvoja, nisu povezane sa uzrastom i školskim

uspjehom, ali je utvrđena polna razlika kod nivoa socijalnih kompetencija u korist djevojčica. Ova razlika nije iznenađujuća i u skladu je sa nekim od ranijih istraživanja koja su ukazala da djevojčice uglavnom manje ispoljavaju nepoželjne obrasce ponašanja kao što su agresivno ponašanje (Klarin, 2002) ili različiti oblici rizičnog ponašanja, uključujući kockanje (Đuranović, 2014).

Prva hipoteza pretpostavlja pozitivnu korelaciju vršnjačkog prihvatanja i stepena socijalnih kompetencija, pri čemu smo kroz analizu podataka dobili statistički značajnu pozitivnu povezanost. Prihvatanjem u vršnjačkoj grupi, mladi zadovoljavaju emocionalnu potrebu za priznavanjem, vrednovanjem, podrškom, pripadnošću što ih motivise da stvaraju prijateljske odnose i rade na njima, pri čemu stiču iskustveni temelj koji utiče na sve ostale odnose koji su bitni u cjeloživotnom funkcionisanju.

Druga hipoteza pretpostavlja pozitivnu korelaciju stepena stečenih socijalnih kompetencija i stepena samopoštovanja, koja je takođe potvrđena kao pozitivno korelisana. Može se reći da vršnjačkim prihvatanjem i prijateljskim vrednovanjem, jedinka uči kako da sasluša, primi i udijeli savjet, sagleda situacije iz različitih perspektiva, kritički sagledava i procjenjuje, pri čemu gradi stavove, rekonstruiše svoj sistem vrijednosti i gradi svoj identitet. Na taj način ličnost postaje samosvjesna, ima jasnu sliku sebe i svoje uloge u društvu, što ima jak uticaj na sticanje samopoštovanja čiji je značaj nemjerljiv.

Treća hipoteza pretpostavlja negativnu korelaciju stepena samopoštovanja sa stepenom socijalnih briga, što je analizom podataka potvrđeno kao takvo. Socijalne brige koje se odnose na osjećanje anksioznosti u situacijama istupanja pred vršnjačkom ili drugom grupom ljudi, mogu biti prepreka za sticanje novih znanja i iskustava, rasta i razvoja, novih poznanstava što ukazuje na važnost samopoštovanja u sveopštem životnom funkcionisanju.

Rezultati ovog istraživanja sugerisu da je socijalni razvoj značajno povezan s odnosima koje gradimo u formalnom obrazovnom sistemu dok je ključni razvojni period upravo adolescentni u kojem dolazi do najkompleksnijih razvojnih promjena. Ne može se isključiti pretpostavka da su korišćene varijable međusobno međuzavisne i ispreplatane, te funkciniju dvosmjerno. Utvrđen je pozitivni stepen korelisanosti vršnjačkog prihvatanja i stepena socijalnih kompetencija, ali može se iskustveno pretpostaviti da će adolescent koji ima razvijene socijalne vještine biti bolje prihvaćen od onih koji ne posjeduju iste. Takođe iako je utvrđena pozitivna povezanost kompetencija i samopoštovanja, može se razmatrati da učenik koji ima optimalan nivo samopoštovanja, radije ulaziti u prijateljske odnose te stvarati sebi prilike za razvijanje socijalnog ponašanja.

Zbog sve većeg fokusa istraživača na razvojni potencijal socijalne inteligencije, javlja se težnja za razvijanje i implementaciju programa socio-emocionalnih kompetencija s ciljem unapređivanja i izvršavanja pozitivnog uticaja na sva životna polja i u svim životnim razdobljima.

Razvoj socijalnih vještina podrazumijeva proces sticanja znanja, vještina koje se odnose na bolje snalaženje u socijalnom svijetu, uspostavljanje i održavanje odnosa kroz adekvatnu komunikaciju (Payton i sar, 2008; prema Takšić i Munjas- Samarin, 2009). S obzirom da smo socijalna bića i da svakodnevno komuniciramo sa ljudima, nemoguće je odvojiti socijalni od individualnog razvoja. Razvoj socijalnih kompetencija je temelj zdravog razvoja socijalnih odnosa, dok odnosi koje gradimo direktno utiču na lični razvoj te se odražavaju na mentalno zdravlje koje predstavlja preduslov normalnog funkcionisanja.

LITERATURA

- Arnett, J.J.(2000). *Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties*. American Psychologist, 55(5), 469-480.
- Asher, S. R., Parker, J. G. (1989). *Significance of Peer Relationship Problems in Childhood*. U: Schneider, B. H., Nadel, A. J., Weissberg, R. P. (ur.), Social Competence in Developmental Perspective Kluwer: Academic Publishers, str. 5–23.
- Asher, S.R., Parker, J. G., & Walker, D. L.(1996). *Distinguishing friendship from acceptance: Implications for intervention and assessment*. In W.M. Bukowski, A. F.Newcomb, & W.W. Hartup (Eds), *The company they keep: Friendship during childhood and adolescence*. New York, Cambridge University Press (366-405).
- Asher, S. R., Rose, A.J. (1997). *Promicanje društveno emocionalne prilagodbe vršnjacima*, U: P.Salovey, D.J. Sluyter(Ur.): *Emocionalni razvoj i emocionalna inteligencija*. Zagreb: Educa.
- Bagwell, C. L., Newcomb, A. F., Bukowski, W.M.(1988). *Early adolescent friendship and peer rejection as predictorsof adult adjustment*. Child Development, 69, 140-153.
- Bastašić, Z. (1995). *Pubertet i adolescencija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić, J. (1995): *Obitelj, rano otkrivanje i preveniranje poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Društvena istraživanja, 4, 415, 563-573.
- Belle, D. (1989). *Studying children's social networks and social support*. In: Belle, D. (Ed.), *Children's social networks and social supports*. New York: JohnWiley & Sons.
- Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Naklada Slap.
- Berndt, T. J. (1985), *Prosocial Behavior between Friends in Middle Childhood and Early Adolescence*. Journal of Early Adolescence, 5/ 3, 305- 317.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss. Vol. 2: Separation: anxiety and anger*. New York, NY: Basic Books.
- Bukowski, W. M., & Hoza, B. (1989). *Popularity and friendship: Issues in theory, measurement, and outcome*. In T. J. Berndt & G. W. Ladd (Eds.), *Peer relationships in child development* (pp. 15–45). John Wiley & Sons.

- Bukowski, W. M., Pizzamiglio, M. T., Newcomb, A. F. i Hoza, B. (1996), *Popularity as an Affordance for Friendship: The Link Between Group and Dyadic Experience*. Social Development, 5/ 2, 189- 203.
- Buunk, B. P. i Prins, K. S. (1998), *Loneliness, change orientation, and reciprocity in friendships*, Personal Relationships, 5, 1-14.
- Burchinal, M. R., Peisner-Feinberg, E., Pianta, R. i Howes, C. (2002). *Development of academic skills from preschool through second grade: Family and classroom predictors of developmental trajectories*. Journal of School Psychology, 40 (5), 415-436.
- Braverman, P. K. (2000). *Sexually transmitted diseases in adolescents*. Medical Clinics of North America, 84(4), 869-889.
- Brlas, S. i Gorjanac, V. (2015). *Priručnik: Radionice u borbi protiv ovisnosti*. Osijek: Centar za nestalu i zlostavljano djecu.
- Brown, B. B., Bakken, J. P. (2011). *Parenting and Peer Relationships: Reinvigorating Research on Family-Peer Linkages in Adolescence*. Journal of Research on Adolescence, 21 (1), 153-165.
- Cakić, L. i Živčić – Bećirević, I. (2009). *Prihvaćenost dječaka i djevojčica u skupini vršnjaka predškolske dobi*. Izvorni znanstveni članak.
- Curtis, A.C (2015). *Defining adolescence*. Journal of Adolescent and Family Health, 7(2), 1-39.
- Čudina- Obradović, M. i Obradović, J. (2006). Psihologija braka i obitelji. Zagreb: Golden Marketing- Tehnička knjiga.
- Damon, W. (1983). *Social and Personality Development*. New York: Norton.
- Deković, M., Engels, R., Shirai, T., Kort, G., Anker, A. (2002). *The role of peer relations in Adolescent development in two cultures*. Journal of cross-culture psychology, 33, 6, 577–595.
- Devor, A.H.; Dominic, K. (2015). *Trans Sexualities*. U: DeLamater, J.; Plante, R.F. (eds.) Handbook of the Sociology of Sexualities, Handbooks of Sociology and Social Research. Springer International Publishing Switzerland. Str: 181-199
- Dyk, P. A., & Adams, G. R. (1987). *The association between identity development and intimacy during adolescence: A theoretical treatise*. Journal of Adolescent Research, 2(3), 223-235.

- Džepina, M.; Čavlek, T.; Juhović Markus, V. (2009) *Zaštita zdravlja adolescenata - 1. dio*. Medicus, 18(2), 227–235.
- Đuranović, M. (2014). „Rizično socijalno ponašanje u kontekstu adolescenata.“ *Hrčak: portal znanstvenih i stručnih časopisa*, 154, 31- 46. <https://hrcak.srce.hr/124305> Preuzeto: 10.08.2023.
- Evans, R., Smith, C. Raines, B. (1984). *Deterring Cigarette Smoking in Adolscents: A Psychosocial- Behavioral Analysis of an Interventioin Strategy*. U.: A. Baum, S. Taylor, J.Singer (Eds). Hanbook of Psychology and Health. Hillsdale, N.Y.: Lawrence Erlbaum.
- Erikson, Erik (1959). *Identity and the life cycle*. Washington DC: Intrnational Universities Press.
- Erikson, K. (1976). *Omladina, kriza, identifikacija*. Titograd: Pobjeda.
- Erikson, E. H.(1995). *Gioventu e crisi d identiteta*. Roma: Armando.
- Furman, W., & Shaver, L. (2003). *The role of romantic relationships in adolescent development*: Wyndol Furman and Laura Shaffer. In *Adolescent romantic relations and sexual behavior* (pp. 17-36). Psychology Press.
- Garrett, S.B, Hair, E.H., i Jager, J. (2002). *Helping Teens Develop Healthy Social Skills and Relationships: What the Research Shows about Navigating Adolescence*. Washington, DC: Child Trends.
- Gerber, M. i Puhse, U. (2008). Dont crack under pressure! – Do leisure time physical activity and self-esteem moderate the relationship between school-based stress and psychosomatic complaints? *Psychosomatic Research*, 65(4), 363-369.
- Giddens, A. (2009). *Sociologija*. Zagreb: Globus
- Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Greenberg, J.S.; Bruess, C.E.; Oswalt, S.B. (2016). *Exploring the Dimensions of Human Sexuality*. Burlington: Jones & Bartlett Learning.
- Grotevant, H. D. (1987). *Toward a process model of identity formation*. *Journal of adolescent research*, 2(3), 203-222.

- Hafner, W. D. (ur.), (1995) *Facing facts: Sexual Health for America`s Adolescents*. New York: National Commission on Adolescent Sexual Health. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED391779.pdf> . Preuzeto 25.08.2023.
- Hamilton, C. E. i Howes, C. (1992). *A comparison of young children`s relationships with mother and teacher*. U: R. C. Pianta (Ur.) *Relationships between children and non-parental adults: New direction in child development* (str. 45-54). San Francisco: Jossey-Bass
- Hartnett, D., Carr, A., Hamilton, E. i O'Reilly, G. (2017). *The effectiveness of functional family therapy for adolescent behavioral and substance misuse problems: A meta- analysis*. *Family Process*, 56(3), 607-619.
- Hasanagić, J.; Dekić, S.; Vasić, V. (2014). *LGBT Čitanka 3. Identiteti, aktivizam, pravo*. Sarajevo: Open Centre.
- Hill, R. F. & Fortenberry, J. D. (1992): *Adolescence as a Culture-Bound Syndrome*. *Social Science Medicine*. 35.73-80.
- Howes, C. (1987). *Social competency with peers: contributions from child care*. *Early Childhood Quarterly*, 2, 155-167
- Huterer, N.; Nagy, A. (2019). *Rizično seksualno ponašanje adolescenata*. *Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek*, 3(3): 137-150.
- Jerotić, V. (1996). *Psihološko i religiozno biće čoveka*. Novi Sad: Beseda.
- Jevtić, B. (2012). *Jačanje socijalnih kompetencija unutar interkulturalnih vršnjačkih grupa*. *Pedagojska istraživanja*, 9(1-2), 103 – 115.
- Josselson, R. (1988). The embedded self: I and thou revisited. *Self, ego, and identity: Integrative approaches*, 91-106.
- Josselson, J., Pula, T., & Sadler, J. H. (1980). Acute rhabdomyolysis associated with an echovirus 9 infection. *Archives of Internal Medicine*, 140(12), 1671-1672.
- Kapor- Stanulović, N.(2007). *Na putu ka odraslosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klarin, M. (2000). *Odnosi u obitelji i s vršnjacima kao prediktori različitih aspekata prilagodbe u školi*, Doktorska disertacija Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

- Klarin, M.(2002). „*Osjećaj usamljenosti i socijalno ponašanje djece školske dobi u kontekstu socijalne interakcije.*“ Izvorni znanstveni članak. Zadar: Visoka učiteljska škola, Vol. 9. No.2., 249- 258. <https://hrcak.srce.hr/3523> Preuzeto: 18.07.2023.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu : roditelji, vršnjaci, učitelji – kontekst razvoja djeteta.* Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Koller-Trbović,N., Zitak, A. & Bašić, J. (2001). *Određenje, prevencija i tretman poremećaja u ponašanju djece i mladih.* Dijete i društvo, 3,3,319-340.
- Kuzman, M. (2009). *Adolescencija, adolescenti i zaštita zdravlja.* Medicus, 18(2), 155–172.
- Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije.* Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Laursen, B., & Williams, V. A. (1997). *Perceptions of interdependence and closeness in family and peer relationships among adolescents with and without romantic partners.* New Directions for Child and Adolescent Development, 1997(78), 3-20.
- Lebedina-Manzoni, M.; Lotar, M.; Ricijaš, N. (2008): *Podložnost vršnjačkom pritisku kod adolescenata-izazovi definiranja i mjerenja.* Ljetopis socijalnog rada, 15 (3), 401 – 419.
- Lemos, M.S., Matos, P.M. i Mota, C.P. (2011). *Psychometric Properties of the Social Skills Questionnaire: Portuguese Adaptation of the Student Form (Grades 7 to 12).* The Spanish Journal of Psychology, 14(1), 486-499.
- Lütkenhaus, P., Grossmann, K. E., & Grossmann, K. (1985). *Infant-mother attachment at twelve months and style of interaction with a stranger at the age of three years.* Child development, 1538-1542.
- Mandarinić, V., B. (2000). *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata.* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Marković, J., Srdanović-Maraš, J., Šobot, V., Ivanović-Kovačević, S. i Martinović -Mitrović, S. (2011). *Neke psihološke karakteristike kao protektivni, odnosno rizični faktori za pojavu poremećaja ponašanja.* Psihologija, 44 (2), 167–185.
- Martinjak, D. i Odeljan, R. (2016). *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije.* Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
- Masters, W.; Johnson, V.; Kolodny, R. (2006). *Ljudska seksualnost.* Samobor: Slap.

- Mills-Koonce, W.R.; Rehder, P.D.; McCurdy, A.L. (2018). *The Significance of Parenting and Parent–Child Relationships for Sexual and Gender Minority Adolescents*. Journal of Research on Adolescence, 28(3): 637-649.
- Mihić, J. i Bašić, J. (2008). *Preventivne strategije-eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih*. Ljetopis socijalnog rada, 15(3), 445-471.
- Minić, Jelena (2010). *Adolescencija- Krize zdrave ličnosti*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
- Mate, G. (2019). *U svetu gladnog duha, Bliski susreti sa zavisnošću*. Beograd: Kontrast.
- Maccoby, E. E. (1990). *Gender and relationships: A developmental account*. American psychologist, 45(4), 513.
- Maccoby, E. E., & Martin, J.A. (1983). *Socialization in the Context of the Family: Parent-Child interaction*. New York: Wiley.
- Main, D. M. G. (1985). *Epithelial jaw cysts: 10 years of the WHO classification*. Journal of Oral Pathology & Medicine, 14(1), 1-7.
- Matić, R. (2003). *Društvena promocija bezakonja: uvod u sociologiju devijantnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Marcia, J.E. (1980). *Identity in Adolescence*. U:J. Adelson (Ed). Handbook of Adolescence Psychology. New York: Wiley.
- Marcia, J. E. (1993). The status of the statutes: Research review. In J. E. Marcia, A. S. Waterman, D. R. Matteson, S. L. Archer, J. L. Orlofsky (Eds), *Ego identity: A handbook for psychosocial research* (pp. 22-41). USA: Springer- Verlag.
- McGinnis, E., Goldstein, A.R., Sprafkin, R.P., Gershaw, N.J. & Klein, P. (2006). „*Scales from Student Questionnaire, Project for Elementary school students and Skillstreaming the Adolescent*”. Strategies & Perspectives for Teaching Prosocial Skills. Research Press (800) 519-2707.
<https://cscfamily.cscbroward.org/ExternalDownloads/MOST2006SSAA Adolescent.pdf>
Preuzeto: 01.09.2023.
- Montemayor, R. (1982). *The relationship between parent-adolescent conflict and the amount of time adolescents spend alone and with parents and peers*. Child Development, 1982, 53, 1512-1519.

- Murberg, T.A. i Bru, E. (2007). *The role of neuroticism and perceived school-related stress in somatic symptoms among students in Norwegian junior high schools*. Journal of Adolescence, 30, 203-212
- Ninčević, M. (2009). "Izgradnja adolescentnog identiteta u današnje vrijeme". Pregledni članak. Odgojne znanosti: Vol.11 (119-141). <https://www.fpsp.edu.rs/sites/default/files/2023-07/LEMiMA%20%E2%80%93%20knjiga%201.pdf#page=119> Preuzeto: 03.10.2023.
- Obradović, J. i Čudina-Obradović, M. (2003) „Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti“, *Revija za socijalnu politiku*, sv. 10 (1): 45 – 68
- Olweus, D., Popović, G. V. i Kunc, N. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Školska knjiga.
- Palmonari, A. (1993). *Psicologia dell'adolescenza*. Bologna: Il Mulino.
- Parsons, T. (1954). *Essays in Sociological Theory*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Parsons, T. (1963). *The Social System*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Petrović, J. (2006). *Emocionalna i socijalna kompetencija: karakteristike i međusobni odnosi*. Magistarska teza. Univerzitet u Novom Sadu.
- Petz, B. (2005). *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pieri, S. (2003). *Rapporti vocationali tra domanda e accompagnamento*. *Rogate ergo*, 66(1), 11-20.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosić, V. (2005). *Odgoj, obitelj, škola*. Rijeka: Naklada Žagar.
- Rot, N. (2007). *Opšta psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rudan, V. (2004). *Normalni adolescentni razvoj*. *Medix* 10 (52), 36-39.
- Santrock, J. W. (1999). *Life-span development*. Boston: McGraw Hill Collage.
- Sherman, M. D., Thelen, M. H. (1996). *Fear of Intimacy scale – Validation and Extension with adolescents*. *Journal of Social & Personal Relationships*, 13/4, 507–521.
- Spence, S. H. (1995). *Spence Children's Anxiety Scale*. NFER- Nelson Publishing Company. <https://www.scaswebsite.com/> Preuzeto: 07.06.2023.

- Steinberg, L.(1990). *Interdependency in the family: Autonomy, conflict and harmony in the parent- adolescent relationship*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sroufe, L.A. i Waters, E. (1983). *Social Competence as a Developmental Construct*. *Developmental Review*, 3, 79-97.
- Sullivan, H. S. (1953). *Interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton & Company, Inc.
- Szemartoni, M. (2000). *Čovjek i njegova psiha- Žrtva ili protagonist*. OŽ, 55(2), 221-232.
- Swanson, G.N. (2007). Adolescence. U: G. Fink, (Ur.), *Encyclopedia of stress* (Vol. 3, str. 36-38). Oxford, UK: Academic Press.
- Šikanić Dugić, N. (2010). *Spolno prenosive infekcije u adolescenata*. *Medicus*, 19(1), 13–18.
- Takšić, V. i Munjas- Samarin, R. (2009). *Programi za poticanje emocionalne i socijalne kompetentnosti kod djece i adolescenata*. Pregledni članak. *Suvremena psihologija* 12, 2, 355-371. <https://hrcak.srce.hr/82959> Preuzeto: 13.10.2023.
- Tanti, C., Stukas, A. A., Halloran, M. J. & Fodday, M. (2011). *Social identity change: Shifts in social identity during adolescence*. *Journal of Adolescence*, 34 (3), 555 – 567.
- Trebješanin, Ž. i Lalović, Z.(2011). *Pojedinac u grupi*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vézina, J., Hébert, M., Poulin, F., Lavoie, F., Vitaro, F., Tremblay, R. E. (2011). *Risky Lifestyle as a Mediator of the Relationship Between Deviant Peer Afiliation and Dating Violence Victimization Among Adolescent Girls*. *Journal of Youth and Adolescence*, 40 (7), 814 – 824.
- Vujaklija, M. (1997). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Vujović, T. (2009). *Od žrtve do delikventa - Uticaj roditeljskog zlostavljanja i zanemarivanja djece na javljanje delikventnog ponašanja*. Nikšić: Filozoski fakultet, Institut za sociologiju.
- Waldron, H. B. i Kaminer, Y. (2004). On the learning curve: *The emerging evidence supporting cognitive–behavioral therapies for adolescent substance abuse*. *Addiction*, 99, 93-105.
- World Health Organization. (1970). *Who Expert Committee on Drug Dependence*. WHO Techn. Repr. Series. Geneva: WHO.
- World Health Organization. (1984). *Basic Documents*, 34th ed Geneva: WHO.

- World Health Organization. (1986). *Young People's Health- A Challenge for Society*. Techn. Rep. Ser. No. 731. Geneva: WHO.
- Youniss, J., Smollar, J. (1985). *Adolescent Relations with Mothers, Fathers and friends*. Chicago: University of Chicago Press.

PRILOZI

UPITNIK

Socijalni razvoj i odnosi u adolescenciji

Poštovani,

Pred Vama se nalazi upitnik s namjerom da se ispita uticaj socijalnih odnosa na socijalni razvoj u adolescentnom periodu. Upitnik je anoniman. Na postavljena pitanja nema pogrešnih odgovora.

Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i na skali čija su značenja objašnjena prije svakog upitnika, zaokružite stepen slaganja sa istom.

NAPOMENA- Ukoliko upitnik popunjavate na svom mobilnom telefonu, poželjno je da rotirate ekran radi bolje preglednosti.

Vrijeme koje je neophodno da izdvojite za popunjavanje upitnika je 10 minuta.

Unaprijed Vam se zahvaljujemo na izdvojenom vremenu i saradnji.

Opšti podaci

1. Pol (muški/ ženski)
2. Školski prosjek (pitanje otvorenog tipa)
3. Godine (pitanje otvorenog tipa)

I Skala za ispitivanje vršnjačke povezanosti

Pažljivo pročitajte tvrdnje i u skladu sa stepenom slaganja, označite na skali od tri ponuđena odgovora čija su značenja:

- nije tačno
- djelimično tačno
- u potpunosti tačno

	NIJE TAČNO	DJELIMIČNO TAČNO	U POTPUNOSTI TAČNO
Imam barem jednog bliskog prijatelja/ prijateljicu.			
Moja prijateljstva traju već duže vrijeme.			
Lako sklapam prijateljstva.			
Vršnjaci me biraju kada trebamo da radimo grupne aktivnosti u školi.			
Vršnjaci me pozivaju da se družimo kod njih kući.			
Vršnjaci me pozivaju na proslave ili druge vanškolske aktivnosti.			
Dobro se slažem sa školskim drugovima i drugaricama.			
Popularan/ popularna sam među ostalim vršnjacima i vršnjakinjama.			
Drugi žele da sjede pored mene na časovima.			
Viđam svoje prijatelje/ prijateljice vikendom.			

II Skala za ispitivanje socijalnih kompetencija

Pažljivo pročitajte tvrdnje i izrazite stepen slaganja sa istima, u skladu sa skalom odgovora čija su značenja:

- skoro nikad
- ponekad
- skoro uvijek

Nema pogrešnih odgovora, odgovorite onako kako mislite i kako se osjećate.

	SKORO NIKAD	PONEKAD	SKORO UVIJEK
Pokušavam da razveselim nekoga ko se osjeća tužno.			
Pokušavam da pronađem način da pomognem drugima da okončaju svađe.			
Pažljivo slušam kada mi sagovornici nešto govore.			
Dobar/ dobra sam u pronalaženju poštenog načina za rješavanje problema.			
Pričam sa drugima o zajedničkim interesovanjima.			
Predstavljam ljude jedne drugima ukoliko se prije toga nisu upoznali.			
Lako mi je da govorim stvari na prijateljski način.			
Predstavljam sebe novim osobama.			
Izvinim se ukoliko uradim nešto pogrešno.			
Znam da tražim pomoć kada mi je potrebna.			
Kada nešto ne ide kako zamislim, trudim se da se ne uznemirim i naljutim.			
Znam da iskažem neslaganje a da ne započnem raspravu ili svađu.			

Kažem hvala ukoliko neko uradi nešto lijepo za mene.			
Lako mi je da kažem ne kada mi neko predloži nešto što bi me moglo dovesti u nepriliku.			
Kada je drugima potrebna pomoć, prepoznajem kako da im pomognem.			
Dajem drugima do znanja kako se osjećam, na direktan ali pozitivan način.			
Trudim se da se priključim aktivnostima koje me zanimaju.			
Postavljam pitanja kada mi nešto nije jasno.			
Trudim se da kontrolišem svoj temperament kada se osjećam uznemireno.			
Trudim se da udijelim kompliment kada mi se sviđa nešto što je neko uradio.			
Trudim se da podijelim ono što imam sa drugima.			
Dajem do znanja ako smatram da se prema mom prijatelju/ prijateljici ne postupa pošteno.			
Dajem do znanja ako smatram da se prema mom prijatelju/ prijateljici ne postupa pošteno.			
Pokušavam da pronađem rješenje za			

problem prije nego da započnem tuču.			
Pokušavam da razumijem kako se drugi ljudi osjećaju.			

III Skala za ispitivanje stepena samopoštovanja

Molimo Vas da pažljivo pročitate ove tvrdnje i na skali od 0 do 3 označite stepen slaganja sa istim, a u skladu sa značenjima brojeva:

0- U potpunosti se ne slažem

1- ne slažem se

2- slažem se

3- u potpunosti se slažem

	U POTPUNOSTI SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	SLAŽEM SE	U POTPUNOSTI SE SLAŽEM
U suštini, zadovoljan/ zadovoljna sam sobom.				
S vremena na vrijeme mislim da nisam dobar/ dobra ni u čemu.				
Mislim da imam puno dobrih osobina.				
Sposoban/ sposobna sam da radim stvari jednako dobro kao većina ljudi.				
Mislim da nema puno stvari na koje bih bio ponosan.				
S vremena na vrijeme se osjećam beskorisno.				

Mislim da sam osoba koja vrijedi, barem kao većina ostalih ljudi.				
Volio/ voljela bih da imam više poštovanja prema sebi.				
Sve u svemu, sklon/ sklona sam mišljenju da sam totalni neuspjeh.				
Imam pozitivan stav prema sebi.				

IV Skala za ispitivanje socijalnih briga

Molimo Vas da pažljivo pročitate tvrdnje i u skladu sa stepenom slaganja zaokružite na skali značenja:

- nije tačno
- djelimično tačno
- u potpunosti tačno

	NIJE TAČNO	DJELIMIČNO TAČNO	U POTPUNOSTI TAČNO
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam da idem na žurku.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam da obavim telefonski poziv.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam da upoznajem nove ljude.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam da prezentujem rad odjeljenju.			

Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam pristupiti sportskim ili drugim društvenim aktivnostima.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam da pitam grupu vršnjaka da im se pridružim u nekoj aktivnosti.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada treba da pričam ispred grupe odraslih ljudi.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada treba da obavim kupovinu sam/a.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam da se izborim za sebe zajedno sa drugom djecom.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam da uđem u prostoriju punu ljudi.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam da koristim javne toalete.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada treba da jedem u javnosti.			
Izbjegavam ili budem zabrinut/a kada trebam da polažem testove u školi.			

Crna Gora
Ministarstvo prosvjete

Adresa: Vaka Đurovića b.b.
81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 20 410 100
fax: +382 20 410 101
www.gov.me/mps

Broj: 01-604/23-5950/4
Podgorica, 5. septembar 2023. godina

DRAGANA NIŠAVIĆ

Dobrota, kamp b.b
Kotor

Uvažena,

Povodom Vašeg obraćanja Ministarstvu prosvjete u vezi sprovođenja istraživanja namijenjenog za učenike JU Gimnazija Kotor, obratili smo se Zavodu za školstvo, koji je nakon razmatranja kompletirane dokumentacije dao pozitivno mišljenje za njegovu realizaciju.

Cijeneći značaj ovog istraživanja koje za cilj ima izradu magistarskog rada na temu „Socijalni razvoj i odnosi u adolescenciji“, Ministarstvo prosvjete je saglasno da se navedeno istraživanje realizuje sa učenicima JU Gimnazija Kotor.

Za sve detalje koji se tiču same organizacije istraživanja, slobodni ste da se obratite JU Gimnaziji Kotor, pri čemu aktivnosti treba da se realizuju na način da se ne remeti obrazovno-vaspitni rad u Školi.

Prilog: Stručno mišljenje Zavoda za školstvo, broj 02/3-041/23-1004/2 od 4. septembra 2023. godine.

S poštovanjem,

MINISTAR
Mr. Miomir VOJINOVIĆ

Crna Gora
Zavod za školstvo

Adresa: Vaka Đurovića b.b.
81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 20 408 901
fax: +382 20 408 927
www.zzs.gov.me

Broj: 02/3-041/23-1004/2

Podgorica 04.09.2023.

MINISTARSTVO PROSVJETE
– MINISTRU, mr Miomiru VOJINOVIĆU –

Pisarnica - MINISTARSTVO PROSVJ	
Datum: 05.09.2023.	
01-604/23-5950/3	

Veza: 01-604/23-5950/2

Predmet: Mišljenje o istraživanju studentkinje Dragane Nišavić

Poštovani,

Zavod za školstvo je analizirao Vaš dopis 01-604/23-5950/2 kojim tražite stručno mišljenje o istraživanju koje studentkinja Filozofskog fakulteta u Nikšiću, Dragana Nišavić treba da realizuje u cilju izrade magistarske teze na temu „Socijalni razvoj i odnos u adolescenciji“, a koje je predviđeno da se realizuje u JU Gimnaziji Kotor.

Cilj istraživanja je utvrđivanje uzroka socijalnog razvoja uslovljenog razvijanjem odnosa u adolescenciji. Odnosno, utvrđivanje korelacije između stečenih socijalnih kompetencija i stepena samopoštovanja.

Na osnovu dopunjenje dokumentacije, stekli su se uslovi da Zavod za školstvo na osnovu kompletne analize može dati pozitivno stručno mišljenje da se spomenuto istraživanje može nesmetano realizovati.

Zavod za školstvo podržava realizaciju istraživanja. Na taj način će se dobiti rezultati koji mogu ukazati o daljim pravcima realizacije kurikuluma u oblasti postizanja procesnih ciljeva u svakom predmetnom programu, odnosno, u domenu socijalnog razvoja učenika i sticanja samopouzdanja kao neophodnog preduslova za izgrađivanje integrativne ličnosti.

Srdačan pozdrav,

VD DIREKTORICE

Irena Pavlović
Irena Pavlović